

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK: 811.163.1:27-528
27-772(450.361:497.4)“18/19“**Franjo Velčić**

dr. znanosti, kancler, stolni prošt
Biskupski ordinarijat Krk, A. Mahnića 18, HR – 51500 Krk
e-naslov: franjo.velcic@ri.t-com-hr

PRISUTNOST GLAGOLJICE I STAROSLAVENSKOGA BOGOSLUŽJA NA PODRUČJU NEKADAŠNJE TRŠĆANSKO- KOPARSKE BISKUPIJE NA PRIJELAZU IZ 19. U 20. STOLJEĆE

Velikom reorganizacijom Crkve u Dalmaciji i Istri pokrenutom bulom pape Lava XII. „Locum Beati Petri – Mjesto blaženoga Petra“ od 30. lipnja 1828. godine, starodrevna Koparska biskupija sačuvala je svoje ime i granice, ali je priključena Tršćanskoj biskupiji pod jednim biskupom, koji je stolovao u Trstu, i pod novim imenom – Tršćansko-koparska biskupija.¹ Te su dvije sjedinjene biskupije po sastavu vjernika od davnine bile multietnične: romansko (talijansko) i slavensko (slovensko i hrvatsko) pučanstvo.

Krajem 19. i početkom 20. stoljeća u istarskim i dalmatinskim biskupijama, obzirom na glagoljicu i uporabu staroslavenskog jezika u liturgiji, situacija je već bila dobro uzavrela i na crkvenoj i na političkoj razini. Nizale su se interpelacije i promemorije s jedne i druge strane. *Pro et contra* uporabe glagoljice i staroslavnskog jezika u liturgiji, što je ujedno značilo naglašavanje prevage talijanskog, odnosno slavenskog pučanstva. Sveta Stolica, htijući dobiti potpuniji i objektivniji uvid u stanje stvari, povjerila je u rujnu 1899. godine, dr. Josipu Štadleru, sarajevskom nadbiskupu, osobi koja je po pitanju glagoljice bila

¹ Više o tome usp. Hubert Bastgen, *Die Neuerrichtung der Bistümer in Österreich nach der Säkularisation* (= Quellen und Forschungen zur Geschichte, Literatur und Sprache Österreich und seiner Kronländer, 12), Wien, 1914; Karlo Jurišić, Bula pape Lava XII. „Mjesto blaženoga Petra“ i crkva u Hrvatskoj danas, u: *Kačić*, 3 (1970).

posve neutralna, delikatnu misiju tajnog istraživanja situacije na terenu.² On je, dakle, trebao oformiti jednu komisiju eksperata koja će provesti tajno ispitivanje o stanju i uporabi glagoljice u istarskim i dalmatinskim biskupijama. Za taj posao Štadler je angažirao dvojicu prelata, stručnjaka po pitanju glagoljice, Hrvate po nacionalnosti, premda je to pitanje tada zasijecalo i u političko-nacionalnim odnosima između Hrvata i Slovenaca s jedne, i Talijana s druge strane. Bili su to mons. dr. sc. don Frane Bulić, splitsko-makarski svećenik i, tada već proslavljeni, svjetski poznati arheolog, i mons. dr. sc. Franjo Volarić,³ svećenik Krčke biskupije i gorljivi zagovaratelj i branitelj glagoljice i staroslavenskog bogoslužja u liturgiji. Po tom pitanju Štadler se prethodno obratio zasebnim pismom krčkom biskupu Antunu Mahniću, dr. Frani Buliću u Split i biskupu Marceliću u Dubrovnik.⁴ Štadler ujedno moli Mahnića da kanonika dr. Frana Volarića pošalje u porečko-pulsku i tršćansko-koparsku biskupiju. Među istarskim biskupijama ubrajala se i tadašnja Tršćansko-koparska biskupija koja je, osim slovenskih župa, uključivala i dobar dio župa sa hrvatskim pučanstvom u unutrašnjosti Istre. Stoga je Volarić na temelju svojih saznanja napravio sebi spisak župa sa slovenskim, odnosno hrvatskim pučanstvom koji je koristio staroslavenski jezik u liturgiji.⁵

U tom vidu dr. Franjo Volarić odaslao je dva šapirografirana upitnika na hrvatskom jeziku, s točno navedenim pitanjima, i tajno raspodijelio po biskupijama, da se podijeli župnicima.⁶ Naravno, taj je kvestionarij bio odasan i po župama Tršćansko-koparske biskupije. Štoviše, revni dekan iz Ospa, Josip Kompare poslao je 28. listopada 1899. posebnu notu na latinskom jeziku svim župnicima u Dekanatu i tražio njihovo očitovanje.⁷

Na temelju primljenih odgovora komisija je pripremila promemoriju, potpisanu od 535 svećenika, koju su Stadler, Bulić i Volarić u ožujku 1900. godine uručili u Rimu kardinalu Rampoliju.⁸ Jasno je da nisu svi župnici odgovorili na

² Franjo Velčić, Talijansko-hrvatska polemika o glagoljici i vatikanska diplomacija krajem 19. i početkom 20. stoljeća, u: *Hrvatsko glagoljaštvo u Europskom okružju*, Zbornik radova Međunarodnoga znanstvenoga skupa povodom 110. obljetnice Staroslavenske akademije i 60. obljetnice Staroslavenskoga instituta, Krk, 5. i 6. listopada 2012. (Ur: V. Badurina Stipčević, S. Požar i F. Velčić), Zagreb 2015, str. 75-100.

³ Franjo Volarić, rođen je u Vrbniku na otoku Krku 27. VIII. 1851, a za svećenika je zaređen 1874. godine. Na bečkom Augustineumu doktorirao je iz teologije i po povratku u biskupiju bio je kancelar u kuriji, generalni vikar i dva puta za vrijeme *sedis vacantiae* kapitularni vikar. Bio je neumorni branitelj glagoljice i prvim predsjednikom Staroslavenske akademije u Krku. Umro je 1. IX. 1908. i pokopan u kanoničkoj grobnici u Krku. Usp. Anton Bozanić, *Svećenici i župe na području Krčke biskupije od 1900. godine do danas*, Krk, 2012, str. 187 – 188.; Franjo Velčić, Franz Josef Volarich (Franjo Josip Volarić, u: *Das „Frintaneum“ in Wien und seine Mitglieder aus den Kirchenprovinzen Wien, Salzburg und Görz (1816-1918) Ein biographisches Lexikon*, (uredili: Karl Heinz Frankl – Peter G. Tropper) Klagenfurt-Ljubljana-Wien 2006, str. 301 – 302.

⁴ Krk, Biskupijski arhiv Krk, (dalje u bilješkama: BAK), Kutija dr. Franjo Volarić, Interno 22c, Stadlerovo pismo Mahniću od 23. rujna 1899. godine. Pismo je u cijelosti objavljeno kao prilog u: F. VELČIĆ, Talijansko-hrvatska polemika, str. 96–98.

⁵ Usp. BAK, Kutija dr. Franjo Volarić, Interno br. 12. Vidi prilog ovog rada pod br. 1.

⁶ BAK, Kutija dr. Franjo Volarić, Interno br. 13. Vidi prilog ovog rada pod br. 2 i 3.

⁷ Isto. Vidi prilog ovog rada pod br. 4.

⁸ Tijek predaje dokumenta u Rimu vidi u: F. Velčić, *Talijansko-hrvatska polemika*, str. 89–91.

tražene upite, ponajviše iz nemarnosti, ali i zbog zahtjevnog posla koje jedno takvo istraživanje iziskuje. Oni pak, koji su se potrudili i odgovorili, ostavili su svoj povijesni trag iznoseći nam danas dragocjene podatke i saznanja o stanju jezika u bogoslužju na toj krajnjoj zapadnoj katoličkoj biskupiji koja je bila nastanjena slavenskim stanovništvom, odnosno Slovencima i Hrvatima, a sve nam je to ostalo u ostavštini mons. Franja Volarića, što je danas pohranjeno u Biskupijskom arhivu u Krku. Nas ovdje posebno zanimaju oni odgovori koje je mons. Volarić primio od svećenika Tršćansko-koparske biskupije, suživši naša zapažanja na odgovore koje su dali svećenici slovenske narodnosti i iz slovenskih župa te višenacionalne biskupije.

Među najrevnijima svakako su bili svećenici dekanata Osp – Ospe iz Koparske biskupije. Njihov dekan Josip Kompare uz popratno svoje pismo⁹ priložio je i svoje izvješće na latinskom jeziku,¹⁰ ali i primljene odgovore od pojedinih župnika Opskog dekanata. Tako je iz župe Krkavče, tamošnji kapelan – kooperator dao jedno vrlo detaljno izvješće o jezičnom pitanju u župi Krkavče, a pisano je, zasigurno objektivno, prema sjećanju još živih svjedoka, a k tomu, pisano je i zanosno s velikom nacionalnom sviješću. Kapelan je svijestan važnosti te ankete i toga posla.¹¹ Zatim su se odazvali župnik Michael Šobar iz Sočerge,¹² iz župe Tinjan blizu Kopra,¹³ iz župe Movraž – Maurocena,¹⁴ župnik Sancin iz župe Predloka,¹⁵ župnik Janez Kovač iz župe Kubed,¹⁶ Andrej Zink, župni upravitelj u Pomjanu¹⁷ i Matija Sila iz župe Tomaj.¹⁸ Ovaj svećenik je u dva lista, na osam stranica prikazao narodnosnu situaciju u Trstu. Na kraju je stavio opasku: Tomaj 10./11.99 ,ob 5 uri zjutro!'

No, Volarić je primao i od nekih prijatelja iz Tršćansko-koparske biskupije ne samo odgovore na upitnik, nego i razna dodatna izvješća i informacije koje su mu mogle biti od pomoći za njegov rad. Tako mu je prijatelj Ciković iz Trsta, izvukao podatke obzirom na slavenski živalj i stroslavensku liturgiju iz rukopisnog djela Novigradskog biskupa Giacoma Filippija Tommasinija, iz prve polovine 17. stoljeća.¹⁹ Izvadci iz toga djela odnosili su se na prisutnost glagoljice

⁹ BAK, Kutija dr. Franjo Volarić, Interno br. 13. Vidi prilog ovog rada pod br. 5.

¹⁰ Isto. Vidi prilog ovog rada pod br. 6.

¹¹ Isto. Vidi prilog ovog rada pod br. 7.

¹² Isto. Vidi prilog ovog rada pod br. 8.

¹³ Isto. Vidi prilog ovog rada pod br. 9.

¹⁴ Isto. Vidi prilog ovog rada pod br. 10.

¹⁵ Isto. Vidi prilog ovog rada pod br. 11.

¹⁶ Isto. Vidi prilog ovog rada pod br. 12.

¹⁷ Isto. Vidi prilog ovog rada pod br. 13.

¹⁸ Isto. Vidi prilog ovog rada pod br. 14.

¹⁹ BAK, Kutija dr. Franjo Volarić, interno br. 13: To je rad: *De commentarij storici-geografici della Provincia dell'Istria. Libri otto con appendice di monsig. Giacomo Filippo Tommasini, vescovo di Cittanuova*. Djelo je tiskano u: *L'archeografo Triestino, Raccolta di opuscoli e notizie per Trieste e per l'Istria*, Vol. IV., Trieste 1837.

i slavenskog bogoslužja u Novigraskoj biskupiji. Ovdje donosimo samo neke navode koji se tiču tadašnje Tršćansko-koparske biskupije.

Biskup Tommasini zapaža i bilježi u zaleđu Novigrada, po seoskim grobljima nadgrobne kamene natpise na slavenskom jeziku i glagoljskim pismom.²⁰ Naime, Volarić je 11. siječnja 1900. pisao prijatelju Cikoviću u Trst i zamolio ga da se raspita o glagoljici u Trstu i okolici. Ovaj se raspitao kod tadašnjeg povjesničara Tomasinija i ovaj ga je uputio na svoga prezimenjaka, novigradskog biskupa Tommasinija iz 17. stoljeća i na temelju njegovih zapisa, u odgovoru danom Volariću od 15. siječnja 1900. Ciković bilježi: „O glagoljici ne ima doduše ništa, ali veli da su u cijeloj Istri bili u većini „li Schiavoni“ i inače ima u djelu liepih odlomaka o jeziku i običajih naših ljudi“.²¹ U drugom pismu od 18. siječnja iste godine Ciković obavještava Volarića: „O liturgiji za čudo u ovom djelu ne ima ništa, van što je glede brevira u zadnjoj bilježci spomenuto. Gleda naših spomenika je jedina crtica glede nadgrobničkih spomenika podbrisana olovkom.“²²

Na kraju svoga opširnog i vrlo preglednog izvješća Ciković donosi u zasebnom poglavlju predaju o slavenskom podrijetlu sv. Jeronima, crkvenog naučitelja, kao tvorcu glagoljskog pisma. Premda je ova predaja od povijesne znanosti, i posebno od slavista, odavno odbačena i osporavana kao legendarna, ipak nam donosi jedno topografsko tumačenje i lociranje rodnog mjesta sv. Jeronima, tj. rimskog Stridona, za kojega Tommasini povezuje s mjestom Sdregnom u sjevernoj Istri, kao antički Stridon. Tu legendu Tommasini nalazi u hrvatskom brevijaru!²³ Zbog ovog uvijek aktualnog pitanja, i kao prilog nedavno objavljenoj trojezičnoj povijesnoj studiji Rafka Valenčiča,²⁴ donosimo u prilogu ovaj zapis.²⁵

Dr. Volarić kao vrstan poznavatelj glagoljaštva na našim prostorima već je i prije ovih zbivanja istraživao, pisao, a počesto i polemizirao po tom pitanju. Tako je već 1892. godine, kao kanonik krčkog katedralnog kaptola i kao zastupnik u Istarskom saboru u Poreču, polemizirao s porečkim kanonikom mons. Pesanteom, koji je u *Prilogu – Suplementu* broj 40, goričkoga lista *L'Ecco del litorale* osporavao pravo crkvenoslavenskog jezika u liturgiji u Istri. U istom listu Volarić je odgovorio opširnim člankom, koji je također tiskan u istom listu kao

²⁰ Isto, „Qualche sepolcro rurale ha sopra iscrizioni in lingua e carattere slavo, ed anco in italiano, ma molto semplici e mal composte.“ U: I. knjiga, poglavlje XXVIII., str. 84.

²¹ Isto. Cikovićevo pismo od 15. siječnja 1900. Vidi dijelove Cikovićevih prijepisa u prilogu ovoga rada pod br. 15.

²² Isto. Cikovićevo pismo, Trst 18. siječnja 1900.

²³ Isto. Interno 13.

²⁴ Rafko Valenčič, *Sveti Hieronim mož s Krasa, St. Jerome – the man from the Karst, San Girolamo – l'uomo dal Carso*, Ljubljana 2007.

²⁵ Vidi Prilog ovoga rada pod br. 16.

dodatak – *Supplemento* al N. 136 dell' *Eco del Litorale*.²⁶ Tu Volarić u polemičkom tonu dokazuje da se u 18. i 19. stoljeću i u Kopru slavila misa na staroslavenskom jeziku, a slavili su ju franjevci trećoredci u samostanskoj crkvi svetoga Tome apostola, posebno za prigradsko, seosko stanovništvo.²⁷ Oспоравatelju Pesanteu Volarić također citira i još poznatijeg autora, koga ni Pesante ne može osporiti, jer je to poznati i priznati Ferdinando Ughelli, pisac poznatog djela *Italia Sacra*, tiskanog u Veneciji 1717. godine. Ovaj u svom djelu izričito spominje Koparsku i Tršćansku biskupiju u kojoj su se redovito održavale sv. mise i u staroslavenskom jeziku.²⁸

Kad se dvije godine kasnije, tj. u svibnju 1894., protiv glagoljice okomila i renomirana rimska, isusovačka revija *La Civiltà Cattolica*,²⁹ već je 6. lipnja iste godine Volarić dao tiskati u Zadru odlučni odgovor, pod naslovom *La rettifica*, ali u njemu ne spominje područje Koparsko-tršćanske biskupije.³⁰

Tragajući za staroslavenskom liturgijom na području Tršćansko-koparske biskupije, dr. Volarić je došao u posjed rukopisnih zapisa stručnjaka za glagoljicu i liturgijska pitanja, Krčanina, dr. Ivana Črnčića, koji je svega par godina ranije umro u Rimu.³¹ On je za vrijeme svoga boravka u Rimu uporno istraživao u Vatikanskom tajnom arhivu, posebno biskupske vizitacije i izvješća koja su biskupi slali u Rim prilikom kanonskog posjeta *ad limina apostolorum*.

²⁶ Francesco Volarić, *La lingua slava nella liturgia in Istria*. Risposta al Critico d'una interpellanza, u: *Supplemento al N. 136 dell' "Eco del Litorale"*.

²⁷ Isto. Volarić upućuje svoga oспоравatelja: „Nella biblioteca civica di Trieste si trova l'opera: *Cronache ossia Memorie storiche antiche di Trieste estratte dalla Storia del P. Ireneo della Croce Carm. scalzo con annotazioni ed aggiunte del R. P. Giuseppe Mainati sagrestano della Cattedrale di s. Giusto*, Venezia, nella tipografia Picotti 1819., VI. Tom.

Ne Tom. I. a pagina 214 si legge: „in lingua slava si celebra la messa persino a Capodistria, ove li RR. PP. Del terz'Ordine di s. Francesco ogni mattina a buon ora, per comodità degli operai della campagna, nella Chiesa di san Tommaso, celebrano la s. Messa in quell'idioma, come io stesso testimonio oculato posso attestare“. Str. 4.

²⁸ Isto. Volarić citira: „Per quella (diocesi, m. op.) di Capodistria a pag. 379 si legge: „Diocesis lustinopolitana exigua duobus tantum opidis continetur. Reliquae Parochiae huius Dioecesis tredecim sunt, et in his sacra Illyrico idiomate celebrantur“. A za Tršćansku biskupiju navodi: „Quanto alla *Diocesi di Trieste* poi, il Vescovo Ursinus „de Berthis“ nella sua relazione alla S. Sede dell'anno 1603 attesta, che *principalmente* nella parte della diocesi soggetta al Dominio Veneto, si trovano plures sacerdotes „ex ritu Illyrico et Sclabonico“ e ciò che gli riesce di gran incommodo nella s. visita canonica; ed il Vescovo Antonius Marentius nella sua relazione dell'anno 1650 ci adduce (?) anche nominatamente alcuni luoghi ove si usa la lingua liturgica slava, così „Parochia Ternovae (ora sotto la Diocesi di Lubiana) . . . regitur a R.do Petro Abramich non ea qua cuperem diligentia, licet duos cooperatores vices utcumque adimpleant suas, praeter hos duos alios fovet, quorum primus in Prem Curatam agit sub titulo s. Jacobi Apostoli, alter vero in Poterai, (Podgraje), qui aliam linguam praeter illiricam sive glagoliticam non callet, et tali celebrat et sacramenta administrat“. str. 4.

²⁹ Usp. Cose straniere Austria-Ungheria, u: *La Civiltà Cattolica*, broj III., osma rubrika „Cronaca contemporanea“, Quaderno 1055, Serie XV., vol. X., 19. Maggio 1894.

³⁰ BAK, Kutija dr. Franjo Volarić. Interno 14/b, *Una rettifica (alla „Civiltà Cattolica“)*. Zara. Stamperia cattolica croata. 1894. „Questa refica era stata indirizzata alla Spett. Redazione della „Civ. Cattolica“ e nell'aspettativa che essa venisse pubblicata, s'indugiò col pubblicarla in questo foglio.“ Jednolisni veliki format veličine 60 x 42 cm.

³¹ Ivan Črnčić, rođen je u Polju na otoku Krku, 2. 5. 1830. Zareden je za svećenika 12. 10. 1853. Bio je dugogodišnji kanonik crkve sv. Jeornima u Rimu, i istaknuo se po brojnim radovima posvećenim glagoljici i starijoj krčkoj povijesti. Bio je dopisni član JAZU u Zagrebu. Umro je u Rimu 7. 1. 1897. godine. Usp. Franjo Velčić, Pregled života i rada dr. Ivana Črnčića, u: *Ivan Črnčić 1897.-1997. Povodom 100. obljetnice smrti*, Rijeka 1999, str. 103–117.

Ta su izvješća uglavnom obrađena i dostupna znanstvenoj javnosti, i tako su dragocjena posebno za crkvenu povijest, ali ti Crčićevi prijevizi, kojima se koristio i Volarić, a primio ih je od drugog istaknutog glagoljaša Dragutina Antuna Parčića,³² obogaćeni njegovim opaskama koja ćemo i mi u ovom prikazu iznijeti. Ponajprije ćemo iznijeti neke njegove prijevize koji se tiču Tršćanske biskupije.

1 TRŠĆANSKA BISKUPIJA

Prvo izvješće koje Crnčić analizira je ono biskupa Nikole, poslano 1590. godine, po svećeniku Jurju de Mussis, brezovičkom župniku.³³ Iz drugog petogodišnjeg izvješća, iz godine 1595. od biskupa Ivana, u poglavlju gdje se navode poimence tri slavna biskupa, od koji prvi je biskup Niger, za kojega Crnčić u noti spominje: „Pravi pridjevak „Cernota“ (=Črnota) preveden. A to bijaše Rabljanin, po imenu Marin, ter najprije bijaše rabskim biskupom, pak trogirskim, pak (od 1424 do 1441 god.) tršćanskim.“³⁴ U ovom izvješću Crnčić izvlači i sva imena župa koja je biskup Ivan naveo, i to u Kraškom zaleđu Trsta spominje 12 župa, a u Istri 17 župa.³⁵ No, Crnčić, kao vrstan slavista, tumači i ispravlja pisanje pojedinih imena. Vrijedi ovdje napomenuti kako Crnčić tumači naziv župe Sdregna u Istri. On navodi: „Isto ovako bijaše napisano i to dvakrat u biskupa Rinalda izvješću od 1625 godine; ali od „Sdregna“ netko kasnije drugakovim crnilom načini: Stridonium. I baš ovako latinski zovu tu istu župu drugi biskupi za ovim Pompej Coronini 1634, Antun Marenzi 1650 i 1662, Jakov Ferdinando Gorizutti 1684 i 1689, i Ivan Fran Miller 1695 i 1698 godine; ter Marenzi još i to pripominje u drugom izvješću, da Zdrenjani drže, da je to domovina Sv. Jeronima: „Stridonium tandem est parochia, qua ab incolis habetur pro patria S. Hyeronimi (sic), Ecclesiae doctoris“. No, tu istu župu sada latinski zovu Strinia, a talijanski isto onako „Sdregna“, a slovenski Zdrenj, pak držim, da je nisu latinski zvali „Stridonium“ prije biskupa Pompeja Coronina, nego tekar tada da su pomislili, ili uzvjerovali, da „Sdregna“ može biti „Strido“, kako su zvali grad, u kojem se je rodio sv. Jeronim.“³⁶

U trećem izvješću od 4. lipnja 1603. biskup Ursina navodi da je prilikom vizitacije svoje biskupije naišao na dvije poteškoće. Prva je bila nedovoljan broj

³² BAK, Kutija dr. Franjo Volarić. Interno br. 21. Parčićovo pismo dr. Volariću: „Sreća da su bile kod Črnčića dotične Relacije, te sam tako mogao odma prepisati što se tiče staroslovenštine. Kako vidite, sve su bi reč stereotipno izradjene; nu prilično pružaju stanje glagoljice u onoj biskupiji. Mislim da sam iscrpio sve nastavljajući gdje je prestao Črnčić.“ Rim, 13. VII. 1892.

³³ Usp. BAK, Kutija dr. Franjo Volarić, Interno br. 21., *O tršćanskoj biskupiji*, list 1/1.

³⁴ Usp. Isto., list 2/2.

³⁵ Isto., list 3/2. „Cursus mons duodecim habet parochias, Histria septemdecim. Parochiae Carsi hoc nomine sunt: Opchiena (sic), Tomai, Pouir, Sanosezza, Vremo, Cascana, Cruschiza, Crenouizza, Ternouo, Jelsan, Brezouizza. Parochiae Histriae vocantur: Sancti Oderia, Ospio, Lonca, Sdregna, Pinguenti, Rosso, Mune, Draguch, Barut, Semich, Cosmo, Lani-schia, Muggia, Humago, Verch, Souignaco.“

³⁶ Usp. Isto., list 3/2–3.

svećenika, a drugi je proširena uporaba „ilirskog obreda“, odnosno staroslaven-ski jezik u liturgiji. Zanimljivo je također da prisutnost „ilirskog“ jezika susreće više u onim župama koje se nalaze pod vlašću Mletačke republike, tj. u dijelovima hrvatske Istre.³⁷

U izvješću biskupa Rajnalda Skrlića, kojega je 20. prosinca 1625. izručio u Rim biskupov delegat svećenik Danilo Contini, tršćanski kanonik, navodi se da u filijalnim crkvama (ne navodi se u kojima!) nedjeljom i blagdanima u jutarnjim satima održava kršćanski nauk na slavenskom i talijanskom jeziku.³⁸

Iz izvješća biskupa Antuna Marencija, iz godine 1650. kada opisuje situaciju u gradu Trstu, spominje da Isusovci, pored ostaloga, pružaju mogućnost slušanja ispovijedi u oba jezika, što će Črnčić staviti u svojoj opasci – „slovenski i talijanski“.³⁹ Isusovci su također u svojoj novoj crkvi u gradu Trstu uveli i predavanje kršćanskog nauka na oba jezika. U jutarnjim satima imali su vjeronauk na hrvatskom ili slovenskom jeziku, a u poslijepodnevnom satima na talijanskom jeziku.⁴⁰

I dok ponekad možemo zdvajati na koji se jezik misli kad čitamo latinizirane izraze *lingua sclabonica* ili *schiaiva*, ipak u slučaju župe Bresovizza > Brezovica izričito spominje *lingua carniolana*, što je nedvojbeno slovenski jezik.⁴¹ U istom izvješću, u slučaju župe Trnovo, koja je imala čak 34 filijalnih crkava uokolo, među kojim jedna koristi „ilirski odnosno glagoljski“ jezik.⁴² Nabrajajući tako istarske župe, one pod austrijskim imperijem kao i one pod Mletačkom upravom, spominje i Draguch > Draguč, gdje stari devedesetgodišnji župnik Andrija Matković slavi misu na ilirskom, odnosno glagoljskom jeziku,⁴³ kao i u Sovinjaku.⁴⁴

³⁷ Isto., list 4/4. „In quibus visitationibus duo praecipua, eaque maxima incommoda suae ecclesiae episcopus reperijt: alterum quod ob penuriam sacerdotum complures ex ritu illirico, et sclabonico*, illique omnino rudes et ignari in dioecesis Tergestinam, praesertim ditionis Venetae, introducti sint...“ Pored „sclabonico“ Črnčić je stavio opasku: „Kako i krčki providur Ivan Griti piše 1495 godine, „in lingua sclabonica“. (*Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium*, pars I. vol IV. u pripomenku na LXX. s.).

³⁸ Isto., list 7/2. „In filialibus vero duabus a Patribus Societatis sigulis Dominicis, et festis diebus, horis matutinis habetur sclavonica, et italica exhortatio, praeter doctrinam christianam, quam nunquam negligunt pomeridianis.“

³⁹ Isto., list 10/4. „... qui etiam praecipue in confessionibus audiendis utroque idiomate faciunt satis.“

⁴⁰ Isto., list 10/4. „In ecclesia Patrum Societatis Jesu, quae intra moenia noviter erecta est, singulis Dominicis et festis diebus habetur sclavonica horis matutinis, et pomeridianis itali/c/a ex/h/ortatio praeter doctrinam christianam, quam nunquam negligunt, ...“

⁴¹ Isto., list 11/1. „Bresovizza parochialis S. Stephano Pontifici et Martyri est dedicata, filiales numerat quindecim, (in) quibus una curata dicta Slivil; curatum constituit episcopum (sic); parochus vero est rev. Paulus Polinus, utcunque moderat(ur), praedicationis tamen onus non exercet ob imperitiam (!) linguae regionis, quae est carniolana, sive sclava...“

⁴² Isto., list 11/1. „Parochia Ternovae, patronus est S. Petrus Apost., filiales numerat 34, regitur a rev. Petro Abramich non ea qua cuperem diligentia, licet duos (sic) cooperatores vices utrunque adimpleant suas, praeter nos duos alios fovet, quorum primus in Prem curatum agit sub titulo S. Jacobi apostoli, alter vero in Poterai, qui aliam linguam praeter illiricam sive glagolicam non callet, et tam (?) celebrat et sacramenta administrat; patrona est Deipara Virgo...“

⁴³ Isto., list 11/2. „Draguch parochia S. Crucem colit, habet parochum R. Andream Matcovich utrumque idoneum aetatis 90 annorum, (qui) illirico sive glagolitico idiomate Missas celebrat, et sacramenta ministrat...“

⁴⁴ Isto., list 11/2. „Sovinacho parochia S. Georgij martyris patrocinio gaudet, parochum Mattheum Marcovaz habet, virum sufficientem cum cooperatore lingua glagolitica callente...“

Isusovci će i u sljedećem izvješću, predanom 1662. godine biti također apostrofirani kao vrijedni vjeroučitelji u oba jezika.⁴⁵ Također, iz izvješća tršćanskoga biskupa Ivana Frana, napisanog 25. svibnja 1695., potvrđuje se pastoralna uslužnost koju Isusovci pružaju u gradu Trstu, ispovijedanjem, i dijeljenjem ostalih sakramenata, „na talijanskom, njemačkom i slavenskom jeziku“.⁴⁶ I tri godine kasnije, tj. 1698. taj isti biskup tvrdit će to isto, samo malo drugačije: ... tam italico quam sclavonico idiomate...⁴⁷ U ovom izvješću iz 1698. godine biskup spominje i hvalevrijednu ulogu tršćanskih kapucina koji imaju svoj samostan izvan gradskih zidina.⁴⁸

2 KOPARSKA BISKUPIJA

Među izvješćima koparskih biskupa *ad limina* Crnčić je krenuo od biskupa Petra Morarija koji je datiran 1. prosinca 1633. godine. Već u uvodnom dijelu gdje opisuje smještaj i povijest grada, okruženog zidinama, spominje odmah čak šest samostana koji se nalaze u gradu, a među njima je i onaj Franjevac trećoredaca koji su „ilirskoga jezika“.⁴⁹ Inače, Koparska biskupija, osim grada Kopra, ima tada još 15 župa, uglavnom seoskih, a njihovi stanovnici su svi „ilirskoga“, tj. slavenskoga jezika i tim jezikom se služe u crkvama.⁵⁰

Prema odredbama Tridentinskoga sabora jedno od važnih upita koje se postavljalo biskupima, odnosno biskupijama, bilo je zahtjev konstituiranja biskupijskih sjemeništa, što često puta – zbog nedovoljnih prihoda – nije bilo moguće ostvariti. Potrebu za jednu takvu ustanovu u Kopru nije bio samo odgoj i obrazovanje novih svećenika, već i jezična potreba poznavanja i izobrazbe

⁴⁵ Isto., list 11/3-4. „In ecclesia PP. Soc. Jesu, quae est satis insignis et ampla, et singulis (str. 3-4) Dominicis et festis diebus habetur slavonica concio horis matutinis; et pomeridianis italica exhortatio cum doctrina christiana, quam nunquam negligunt...“ Ovo-mu će Crnčić u opasci nadodati: „To isto i biskup Jakov Terdo pripominje papi 1684 god. ovako: „... a Patribus Societatis (Jesu) in propria ecclesia singulis diebus festis mane slavonica concio, a prandijs cathecismus italico idiomate, et a capucinis in ecclesia Divae Virginis nuncupatae „del mare“ sermo Dei fidelibus exponitur.“

⁴⁶ Isto., list 12/3. „... qui quoque plurimum adjuvantur a Patribus Societatis in audiendis confessionibus, italico, *germanico*, et *illirico* sermone, in assistentia infirmorum, in concionibus *illiricis* sigulis diebus festis, singula vero tertia (str. 3-4) Dominica mensis et aliquibus alijs festis, italicis, cum doctrina christiana singulo die Dominico postmeridiem, et praeterea dictis diebus cum ex(h)hortatione alijs que operibus pij in congregatione pomeridiana, ad quam omnes ferme civitatenses (sic!) concurrunt, praeterquam quod Humaniora doceant studia in non modicam inventutis utilitatem, et per consequens plurimum boni afferant toti regioni (sic), existente eorumdem collegio in civitate ad numerum sexdecim, et aliquando ultra, religiosorum.“

⁴⁷ Isto., list 12/3.

⁴⁸ Isto., list 12/4. „Non modice etiam Patres Capuccini habentes conventum extra moenia civitatis ad numerum ultra duodenarium, laborant tum in concionando *illirico* idiomate singulis diebus festis in ecclesia B. M. Virginis nuncupata „del mare“.

⁴⁹ BAK, Kutija dr. Franjo Volarić, Interno 21c., *O Koparskoj biskupiji*, list 1/2. „Sex sunt in civitate conventus Regularium S. Dominici, Servorum B. Mariae, S. Francisci Conventualium, de Observantia, tertii Ordinis (qui linguae illyricae sunt), et Cappuccinorum, et ad milliare extra civitatem est prioratus S. Nicolai monachorum S. Benedicti congregationis Sanctae Justinae membrum s. Nicolai in lictore (sic) Venetiarum.“

⁵⁰ Isto., list 1/2-3. „Dioecesis tota ruralis dividitur in quindecim parochiis, quae per rectores plebanos nuncupatos partim titulares et perpetuos, partim amovi= (1/2-3) =biles (omnes vero pauperes) gubernantur. Incolae omnes sunt linguae illiricae, in eoque idiomate celebratur; ob id eorum rectores linguam illam callere debent, quam non discunt nisi villicii. Ideo major pars eorum ignari et parum sufficientes ad regimen animarum.“

svećenika glagoljaša za potrebe koparskoga zaleđa, koje je bilo uglavnom slavensko. O tome je taj isti biskup, četiri godine poslije, tj. 14. svibnja 1637., napisao u svojoj relaciji, koju je njegov poslanik Ivan Fran Brembo, kanonik dekan koparske stolne crkve izručio u Rimu 27. lipnja iste godine.⁵¹ Bio je to tada gorući problem Koparske biskupije, radi kojega će isti biskup 10. kolovoza 1643. napisati u novom izvješću kojega će po istom kanoniku Brembu dostaviti u Rim. U tom izvješću će izričito naglasiti potrebu sjemeništa u Kopru za potrebe seoskih mladića koji su „ilirskoga jezika“.⁵²

Novi pak, koparski biskup Baltazar obznanio je 26. prosinca 1655. neke datosti o svojoj biskupiji što nije bilo ranije uobičajeno iznijeti. Izvan grada Kopra, koji je nekada bio glava čitave Istre, uzgredno spominje još gradove Piran i Izolu, ali i 13 sela za koja biskup Baltazar kaže da nisu ni velika, ni dovoljno napućena, a za njihov „ilirski“ jezik koristi neke bahato pretenciozne riječi i etiketiranja koja ne pristaju takvim izvješćima.⁵³

Među šest samostana koji su u gradu Kopru, biskup Fran 5. kolovoza 1661. zapisao je za koparske franjeve trećoredce glagoljaše da službu Božju obavljaju na ilirskom jeziku, što znači samo na staroslavenskom jeziku i glagoljskim pismom.⁵⁴ I dok je tako u gradu Kopru, u njegovoj okolici bilo je tada 15 seoskih župa, koje su mahom bile sve siromašne, a seosko stanovništvo bilo je slavenskog/slovenskog jezika, ali i njihovi župnici su bili priprosti i nedovoljno pripravnici za brigu o povjerenim im dušama, te su često činili i pogreške. Kao rezultat toga bio je i nedovoljan broj svećenika koji bi bili upućeni na slavenski jezik, te se je takvo stanje toleriralo, i blago prelazilo preko toga.⁵⁵

Isti se problem nameće i nakon 20 i više godina, odnosno na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće, tj. za vrijeme biskupovanja Pavla Naldinija, od 1687. do 1712. godine, te čitamo u izvještaju od 15. listopada 1687. gdje se navodi da stanovnici tih mjesta ne razumiju drugi jezik, osim ilirskoga i zato nije lako naći dovoljan broj svećenika koji će na tom jeziku služiti liturgiju i dijeliti sveta otajstva.⁵⁶ U izvješću od 8. lipnja 1696. poslanom po koparskom kanoniku dekanu Dominiku

⁵¹ Isto., list 1/4. „Seminarium puerorum omnino necessarium in tota provincia, et maxime in mea dioecesi existimo, et manibus maximo cordis dolore tango, quia cum villicis totius provinciae sint linguae illyricae, et pauperimi, immo et mendici, litteris callere non valent.“

⁵² Isto., list 2/2. „In praesenti relatione status ecclesiae meae in primis replico necessitatem maximam seminarii pro villicis, qui sunt linguae illyricae, quique cum sint pauperimi studendi non habent commoditatem.“

⁵³ Isto., list 2/4. „...; tredecimque pagis, neque amplis, neque populosis, ubi agrestes, sane rudes, lingua illyrica utuntur, non pura, nec culta, sed nothā spuriāque. Nomina pagorum barbarica, scripturae ac pronuntiatio Italica ardua, lubens hic praetermitto.“

⁵⁴ Isto., list 3/1. „Minorum Observantium 3.ii Ordinis S. Francisci, qui lingua illirica sua exercent officia.“

⁵⁵ Isto., list 3/2. „Cumque cultores illiricae sint linguae parochi, ut plurimum sunt rustici, et parum ad animarum curam habiles, et saepe in errores incidunt. Quo fit, ut defectu et sacerdotum penuria, qui linguam illiricam calleant, vel huiusmodi tollerentur, vel animadversio valde mitis evadat.“

⁵⁶ Isto., list 3/2. „... cum enim incolae locorum aliam non calleant linguam, quam illyricam, non est tam facile adinvenire viros omnibus numeris absolutos, qui eodem idiomate sacrum celebrent, eisque sacramenta administrent.“

Mazzettiju navodi se potreba da koparska biskupija ima svoje sjemenište u kome će se poučavati na slavenskom jeziku, jer je to potreba svih seoskih župa.⁵⁷

Još se izričitije u izvješću od 23. listopada 1699., izručen u Rimu po Kopraninu, opatu Dioniziju Brutiju, naglašava jezična raznolikost između gradova i okolnih sela. Ovi u zaleđu su pak svi Slaveni i govore slavenskim jezikom.⁵⁸ Radi te jezične raznolikosti između grada i sela, zaključuje pisac izvješća, nameće se potreba da svi svećenici po selima moraju biti vješti u slavenskom bogoslužnom jeziku.⁵⁹ Stoga takvo stanje dovelo je koparskog biskupa do zaključka da se u Kopru osnuje jedno sjemenište za buduće slavenske svećenike.⁶⁰ Već početkom 18. stoljeća situacija se po pitanju jezika vidno popravila. Naime, u izvješću od 20. listopada 1702., izručenu u Rimu po istom kanoniku Brutiju, pored ostaloga spominje da se pobrinuo da svećenici po selima imaju tiskani *Katekizam* na „ilirskom“ jeziku.⁶¹

Konačno je u izvješću od 3. prosinca 1705. koparski biskup spoznao i nakanio osnovati sjemenište u kome bi se učilo slavenski jezik, te je uvjeren da ako to njemu za života ne će biti moguće ostvariti, sigurno će izvesti njegov nasljednik.⁶²

Međutim, u izvješću od 1. lipnja 1709. godine, koparski je biskup mogao ustvrditi da je uspio osnovati sjemenište, i ono što je još posebno naglašeno, da je jedan od glavnih ciljeva bilo da to bude za školovanje u slavenskom, ilirskom jeziku, jer je to biskupija u kojoj je slavenski jezik svugdje prisutan.⁶³ Iz toga možemo zaključiti da se u sjemeništu učio staroslavenski jezik koji je tada bio jedino dopušten u liturgiji i da su klerici morali biti poučeni i u glagolskom pismu, kojim su bile tada tiskane liturgijske knjige.

⁵⁷ Isto., list 3/4. „Alterum est clericorum seminarium pro lingua illyrica seu sclavonica, propria totius populi in plebibus ruralibus degentis. Aliqua ex iis vacante, ob defectum sacerdotum tale idioma callentium (nam hic in urbe, et in terris Pyrani ac Insularum, ubi frequentior est clerus, italice dumtaxat loquuntur) quandoque plebes per plures menses remanent parochia destitutae; et (4/1) non semel necesse fuit emendicare religiosum a Tertio Ordine S. Francisci in urbe, slavonico idiomate sacrum et divina recitante...“

⁵⁸ Isto., list 4/1. „Plebium vero forensium incolae, utpote omnes genere slavi, seu Sclavonici, non aliam linguam, quam sclavonicam, aut illiricam callent, ac loquuntur.“

⁵⁹ Isto., list 4/1. „Altera hujusce ecclesiae indigentia, ni major, saltem non minor est: parochi ruralium plebium tenentur callere linguam sclavonicam, quam universo populo forensi familiarem et congenitam innui.“

⁶⁰ Isto., list 4/2. „Ingens hoc malum non posset melius reparari, quam erectione clericalis seminarii pro lingua illirica addiscenda.“

⁶¹ Isto., list 4/2. „Anno primo hujus labentis trienii generalem meae diocesis visitationem reassumpsi, a forensibus parochiis exorsus, quas, Deo dante, in melius redactas reperi, tum quoad spiritualia, cum plebani breviori quodam doctrinae christianae compendio, typis impresso, provisi, facilius potuerint, in illyricum idioma illo conver= (4/2–3) =so, commissos sibi populos instruere; tum quoad temporalia, cum eisdem parochiis, ubi deerant, concedentes sacristiae adauctae fuerint, vel restitutae...“

⁶² Isto., list 4/3. „... necessarium agnovi intentare erectionem clericalis seminarii pro eadem lingua addiscenda; et spero, auxiliante Domino Deo, quod si vivens non perfecero, taliter dispositurum, ut saltem meus successor opus tam pium summeque necessarium facillime complere valeat; ...“

⁶³ Isto., list 4/3. „... etsi arduum clericali seminarii opus pro illyrica lingua addiscenda, nedum a me, sed a praecessoribus meis semper quaesi = (4/3–4) =tum et optatum (et merito, quia supra modum necessarium), eo tandem deductum est, ut quamprimum mihi sperandum illud non solum fundatum, et erectum, sed et apertum videre.“

Budući da svećenici gradskih župa Kopra, Pirana i Izole nisu poznavali slavenski, odnosno staroslavenski jezik, biskupi su bili primorani primiti i poslati po seoskim župama bilo kojeg drugog svećenika, osobito redovnike franjevece trećorece.⁶⁴ Sjemenište je konačno otvoreno 1710. godine, ali zbog nedovoljnog prostora, mnogi su pitomci boravili po privatnim kućama, a četiri su bila klerika slavenskog jezika koji su imali pravo boraviti u sjemeništu, što je dakako bilo nedovoljan broj obzirom na velike potrebe seoskih župa. To je potvrdio i biskup Karlo „Camucius“ u izvješću 8. svibnja 1760. godine.⁶⁵

3 POKUŠAJI RASPLETA STAROSLAVENSKE LITURGIJE UZ POMOĆ SVETE STOLICE

Sva ta bitno crkvena, liturgijska pitanja, što se iz početka htjelo rješavati isključivo unutar Crkve, prelazilo je i na civilno, društveno područje. S tim pitanjima bavili su se i tadašnji tisak i dnevna politika. U prvim godinama 20. stoljeća to je postalo toliko aktualno i na području Tršćansko-koparske biskupije te se počelo djelovati na oba „fronta“: prema crkvenim institucijama unutar biskupije i prema Svetoj Stolicu, te prema svjetovnim, laičkim institucijama u politici i medijima koji su htjeli taj unutarcrkveni prijemor iskoristiti za političko djelovanje u vidu slavenstva i panslavenstva s jedne strane i talijanskog iredentizma prema istočnojadranskoj obali s druge strane. U takvim okolnostima sastavljene su barem dvije lijepo sročene spomenice, tiskane u velikom formatu da bi se izručile, prva papi Piju X., a druga tršćansko-koparskom biskupu Naglu.

3.1 Spomenica papi Piju X.

U rujnu 1903. godine oglašili su se i vjernici laici te sastavili jednu *Spomenicu*, tiskanu hrvatskim jezikom, adresiranu novom papi Piju X., naslovljenu: „Svetomu ocu papi Piju X. spomenica i molba Hrvata i Slovenaca Istre za staroslavensko bogoslužje u Tršćansko-koparskoj i Porečko-Puljskoj biskupiji“.⁶⁶ Na naslovnici, pri vrhu je dr. Volarić olovkom napisao: „Predano S. Ocu po Dr. Andru Slungeru, načelniku (?), dr. Dinku Trinajstiću, dr. Kureliću, načelniku Pazina, Kažimiru Jelušiću, načelnik Kastva.“⁶⁷ U drugoj točki *Spomenice* autori navode pravo slavenskoga bogoslužja za Hrvate i Slovence ovim riječima:

⁶⁴ Isto., list 5/1. „Hi etenim vel in urbe, vel in oppidis Pyrrhani et Insulae praedictis commorantes, cum non calleant illyricum idioma (quo unico ruralis plebium populus utitur) sed aliquem presbyterum in illyrica lingua versatum, hinc inde requisitum, quicumque ille sit, et quandoque regularem aliquem, praesertim tertii ordinis illyrica lingua hic per Istriam Divina tum officii tum missarum celebrantem (sic), non semel necesse fuit eisdem praeficere.“

⁶⁵ Isto., list 5/3. „In hoc vero meo seminario aluntur gratis quatuor clerici, qui linguam slavam noscunt, et pauci alii clerici propriis eorum sumptibus alendi recipi possunt propter fabricae angustiam.“

⁶⁶ BAK, Kutija dr. Franjo Volarić, Interno br. 23f., *Tiskana Spomenica*, formata 33,5 x 21., str. 12.

⁶⁷ Isto.

„Već s toga što imadu svi slavenski narodi pravo slavenskog bogoslužja, imadu ga i Hrvati i Slovenci Istre i u opće Primorja, jer i oni spadaju medju slavenske narode. A da je to pravo baš i Hrvatom i Slovencem i onim Istre i Primorja bilo dano, i da su se oni od najstarijih vremena njim služili, ima i posebnih dokaza. U knjizi obraćenja na kršćanstvo stanovnika Koruške čita se: „Supervenit quidam Sclavus ab Hystrie et Dalmatie partibus, nomine Methodius, qui adinvenit sclavicas litteras et sclavice celebravit divinum officium.“⁶⁸

U nastavku ove spomenice, nakon što su iznijeli povijesne dokaze o opravdanosti staroslavenskog bogoslužja, pisci spomenice se dotiču i pitanja „ilirskog“, odnosno „slavenskog“ jezika i daju ovo objašnjenje:

„I koliko se nazov ‚ilirski‘ može uzeti kao sinonim nazovu ‚slavenski‘ te tako protegnuti na sve slavenske narode, uzima se ga naposeb za označenje hrvatskoga i njemu posve srodnoga slovenskoga jezika, dakle i naroda hrvatskoga i slovenskoga, koji od davnih vremena sačinjava najveći dio pučanstva Istre. I oni, i naročito oni, Hrvati i Slovenci Istre, su dionici svih onih prava, koja su dali sv. otci pape ‚Slavenom‘ i ‚Ilirom‘ glede porabe slavenskoga ili ilirskoga jezika u bogoslužju.“⁶⁹

Nizajući zatim brojne povijesne dokaze o uporabi staroslavenskog jezika na području Tršćansko-koparske i Porečko-pulske biskupije dolaze i do svoga vremena kada i austrijska politička vlast nastoji zatrti staroslavensku liturgiju, i pri tomu donose slučaj koji se dogodio u župi Šmarje:

„Što se je po malo zatiralo slavensko bogoslužje takodjer u Istri, nije ni malo kriv puk, a nit su jedino krivi svećenici i njihovi ugojitelji, nego su krivi takodjer, kako se iz rečenoga vidi, austrijski oblastnici. Austrijske oblasti rabile su i silu proti slavenskom a za latinski jezik. Tako se zna n. pr. da su god. 1833. novoga župnika u Šmarju (S. Maria in Monte kod Kopra), koji je prvi u toj župi počeo obavljati službu božju latinskim jezikom, morali kroz nekoliko mjeseci čuvati žandari pred vjernici ogorčenimi samo zato, jer nije rabio slavenskoga jezika kod službe božje, da se je dakle tamo oružanom silom uvelo bogoslužje u latinskom jeziku. I tu vidi se, da su svjetovne oblasti posve neopravdano zabile svoje prste u čisto vjerske i crkvene stvari.“⁷⁰

Na kraju *Spomenice* autori mole i traže od pape Pija X. pod točkom B. sljedeće:

„B. da se hrvatskomu i slovenskomu puku biskupije *Tršćansko-Koparske* ne samo ostavi ono porabe, što je još ima u mnogih crkvah, nego nek se posve

⁶⁸ Isto, str. 4.

⁶⁹ Isto.

⁷⁰ Isto, str. 8.

i posvuda za taj narod uzpostavi slavensko bogoslužje, kako je kroz stoljeća bilo, i kako pučanstvo i sada želi.“⁷¹

Ne znamo tko je autor ove spomenice, ali po svemu iznesenom možemo zaključiti da je to bio uradak dr. Franja Volarića, prepozita krčkoga Stolnoga kaptola.

3.2 Spomenica dekanâ Tršćansko – koparske biskupije biskupu Naglu

Neizvjesnost sa staroslavenskim jezikom u liturgiji pokušavali su rješavati i biskupi pojedinačno u svojim biskupijama. I među njima su se provlačila različita stajališta i pristupi tom pitanju. Među onima koji su nastojali osporavati pravo glagoljice bili su npr. zadarski nadbiskup Rajčević, porečko-pulski biskup Ivan Krstitelj Flapp, a i tršćansko-koparski biskup Nagl tražio je rješenja u restriktivnim mjerama. U tom vidu je u više navrata pisao u svom *Biskupskom Listu* (Curia episcopalis). Tako je po tom pitanju 3. lipnja 1904. uputio upit na Kongregaciju za Obrede u Rim. To je potaklo dekane njegove biskupije da mu se obrate jednom tiskanom spomenicom i da ga upozore na povijesnu opravdanost staroslavenske liturgije i posebno *Rimskog rituala* – obrednika koji se od davnine koristio u dušobrižničkoj praksi te biskupije. Dekani Tršćansko-koparske biskupije, bojeći se da bi situacija u Istri mogla eskalirati na štetu Crkve i vjere, te svjesni važnosti toga dokumenta, nisu naveli ime grada, već jednostavno – „Istra dne 12. septembra 1904.“⁷² jer su bili svjesni da se to pitanje tiče cijele Istre. Bojeći se donijetih restriktivnih mjera dekani otvoreno iznose svome biskupu svoju bojazan ovim riječima:

„Presvietli! Ta odluka sv. Sбора *osobito ona, koja se tiče zabrane podieljivanja sv. Sakramenata u narodnom jeziku* je na mnogim mjestima naše biskupije toli uzrujala narod, te se je bojati grdnih izgreda i štetonosnih posljedica po sv. Vjeru, moral i ugled svećenstva. Ne ćemo ovdje navadjati, što se sve o tom ne piše i tiska po raznih novinah od pozvanih i nepozvanih ličnosti, nu nekako kako da nam se steže srce, kad opažamo, da ova ‚bura‘ mjesto da pada većma raste.“⁷³

4 UMJESTO ZAKLJUČKA

Iz gore navedenih podataka možemo zaključiti da je i Tršćansko-koparska biskupija kao najzapadnije područje nastanjeno slovenskim i hrvatskim pučanstvom, od davnina koristila u liturgiji staroslavenski jezik i glagoljicu kao pismo. Dok je ta situacija tijekom stoljeća koegzistirala uporedo s liturgijom

⁷¹ Isto, str. 12.

⁷² BAK, Kutija dr. Franjo Volarić, Interno 23g., Tiskana Spomenica je naslovljena: *Presvietli i Prečastni Gospodine Biskupe!*, format 31,5 x 23 cm. Ima 6 numeriranih stranica rimskim slovima.

⁷³ Isto, str. 1.

na latinskom jeziku, posebno učestalom u gradskim središtima, dotle su seoski ambijenti i unutrašnjost Istre gotovo isključivo u liturgiji koristili staroslavenski bogoslužni jezik. Ali kad su tijekom 19. i početkom 20. stoljeća jačali nacionalni elementi i s time usko povezano, i teritorijalne pretenzije da Istra i Dalmacija postanu dio Talijanske kraljevine, odnosno slavenskom teritorijalnom korpusu koji se tek trebao politički oblikovati, ta dotad eminentno crkveno-liturgijska pitanja poprimala su jake političke konotacije, ponajviše izražene u tiskovinama onoga vremena, te su i ne crkveni krugovi, ponajviše tadašnji političari liberalnih tendencija i usmjerenja, svesrdno su se svrstavali na jednu ili drugu stranu, znajući da time mogu i politički profitirati. Toga su bili svjesni posebno crkveno-klerički krugovi među Hrvatima i Slovencima te su svojim intervencijama prema Svetoj Stolici htjeli sačuvati staroslavenski jezik u liturgiji kao njihovo stoljetno pravo i time sačuvati crkveno jedinstvo vjere u Rimokatoličkoj Crkvi.

PRILOZI

Prilog br. 1. *Volarićev skicirani popis župa u kojima se koristi staroslavenski jezik kao i župa gdje se djelomično koristi.*

Str. X.

Donji tekst pisan olovkom:

I. Parrochie certamente paleoslavice(!):

3. Nella Diocesi di Trieste–Capodistria:

a) Decanato di Castua

La chiesa parrocchiale di Castua colle filiali Rukavac S. Mattia Zvoneće
di Klana

di Volosca colla filiale Abbazia

di Veprinac colla filiale di Poljane

di Lovrana

di Mošćenice

di Berseč

b) Decanato di Chersano

La Chiesa pur di Cosliaco

di Čepić

di Šušnjeveca

di Pas

di Bogliuno?

di Vranje

do Dolenjaves
di Berdo

c) Decanato di Pedena
In chiesa pure di Novacco
di Kerbune

d) Decanato di Pisino
In chiesa pure di S. Pietro in Selve
„ „ di Vermo
„ „ di Terviso
„ „ di Gerdoselo

c) Decanato di Pinguente
la chiesa filiale di Cernica
pure di Rozzo ?
di Colmo ?
di Ručice
di Grimalda
di Lanišće

II. Parrocchie dubie, ma in sostanza Slave
(...)

2) Nella Diocesi di Trieste–Capodistria

Decanato di Chersano
La chiesa pure di Bogliuno
Decan. di Pirano
Dec di Pinguente
La parr. Verh
Draguch
Sovignaco

Nell'ambito della ex Diocesi Cittanuova
S. Lorenzo in Durh(?)
Cursette
Berda
Soregna (?)

Decanato di Pirano

Salvore

Castelverde

B. M. V. nel Carso

Dec. Kenkavec

Castabona

Pomiano

Muresco e Truške di S. Antonio

Dec Capodistria Deruni

Decanato d'Ospo Ospo le singole chiese

Dec. di Dolina

Ricmanje e le altre chiese Curate

Dec. Di Općina Općine

Suburbio di Trieste

Rojano

Purvia (?)

Decanato di Portole

La chiesa pure(?) di Cisterna

La chiesa fil. di Topolovac

... di Gruvnja

Decanato di Pirano

Corte d'Isola

Dec. Kerkavec Karkavec

Monte (S. Maria)

Dec. Općinensis:

Općina. Par. S. Bartholomaei Ap.

Trebič, eccl. fil. S. Andreae Ap.

S. Crucis (Sv. Križ), P. Inv. S. Crucis

Prosecum, Par S. Martini Ep.

Contovellum, Par. S Hieron.

Bazovica, Par. S. Mandalenae

Catinara, Par. St. Trinitatis

Dec. Tomajensis:

Tomaj – Par. Ss. Petri et Pauli

Dutovlje, ecc. fil. S. Georgii M.

Skopo „ „ S. Michaelis Ar.

Kopriva „ „ S. Eliae Pr.

Kozlje „ „ S. Laurentii

Repentabor, Par. B. M. V. in Coelum Ass.

Auber, Par. S. Nicolai Ep.

Povir, Par. Ss. Petri et P.

Štorje, eccl. fil. S. Ioannis B.

Sesana, Par. S. Martini Ep.

Dec. Dolinensis:

Dolina. Par. S. Uldarici E. C. (?)

Boljun, eccl. fil. S. Ioannis B.

Ricmanje, eccl. fil. et Sanctuarium s. Josep

Boršt, eccl. fil. S. Antonii Ab.

Klanec, eccl. fil. Ss. Petri et P.

Podgorje, eccl. fil. S. Sabae Ab.

Grotiana (Gročana), Par. S. Thomae Ap.

Cornelianum (Corgnale, Sovka) eccl. fil. S. Michaelis

Draga, eccl. fil. S. Eliae Pr.

Rodik, Par. S. Trinitatis

S. Cantiani eccl. Fil.

Vatovlje eccl. fil. S. Georgii M.

Barka eccl. fil. S. Cantiani M.

Divača, Par. S. Ant. Ab.

Brezovica, Par. S. Stephani M.

Slivje eccl. fil. S. Martini Ep.

Dec. Jelšanensis

Jelšane, Par. B. M. V. in Coel. Ass.

Brgud eccl. fil. S. Nicolai

Hrušica, Par. S. Chrysogoni M.

Pregarje eccl. fil. S. Laurentii M.

Castrum novum (Podgrad) eccl. fil. S. Jacobi Ap.

Starada, eccl. fil. S. Joseph
 Podgraje, Vicariatus B. M. V. de Monte Carmelo
 Mune, Par. S. Mariae Magd.
 Golac, Par. S. Nicolai Ep.
 Vodice, Par. S. Martini Ep.

Dec. Kerkavcensis:
 Kerkavce, Par. S. Michaelis Arch.
 Castrum – Bona (Costa Bona), Par. S. Andreae Ap.
 S. Mariae in Monte (Šmarje), Par. Imm. Concep.
 Pomianun, Par. S. Georgii
 Maresecum, Par. S. Crucis
 Truške, Par. S. Cantiani M.
 S. Antonii, Par. S. Antonii Ab.

Dec. Hospensis:
 Hospum (Ospo), Par. S. Thomae Ap.
 Plavia, Capellania S. Luciae V. M.
 Antinianum, Par. S. Michaelis Ar.
 Lonche (Loka), Par. S. Ioannis B.
 Cubedum (Covedo, Kubed), Par. S. Floriani M.
 S. Quiricus (Sočerga), Par. S. Justi M.
 Vallis Maurocena (Valmovrosa, Movraš), Par. B. M. V. Ass.

Prilog br. 2. *Prvi Volarićev šapografirani upitnik, dostavljeni župnicima.*

(1r.)

Biskupija: Tržaško-Koparska.

Župa:

1. Da li se je u župi, kapelaniji itd. sačuvalo glagolskih knjiga, spisa, spomenika itd.

2. Da li se sjećaju starci o porabi glagolice? /:Vide stare crkvene inventare:/

3. U koliko se je hrvatščina – Šćavet rabio /:do koje godine:/ i u koliko se u bogoslužju još danas rabi, osobito gdje je narod prije /:do koje godine:/ te još i dandanas na: *Dominus vobiscum* itd. odgovara hrvatski ili gdje pjeva hrvatski: Slavu i vjeru, zatim *ad introitum*, Gospodin pomiluj, Svet i.t.d.

4. U kojem se je jeziku rabio Ritual nazad nekoliko godina i još danas rabi kod kršćenja, ženitbe, pogreba i raznih blagoslova i.t.d. Neka se odgovori potanko.

5. Koje hrvatske knjige nalaze se još po crkvah. – Na ovo neka se odgovori točno, označivši mjesto, godinu do koje su bile u porabi, kada i na čiju zapovjed bijahu ukinute?

Prilog br. 3. *Drugi Volarićev šapografirani upitnik, dostavljen župnicima.*

(1r.)

Biskupija: Tržaško – Koperska

Župa:

I. U koliko se rabi hrvatski jezik /:Šćavet:/ na „maloj misi“ u obične nedjele (!), u koliko na „veloj misi“ /:t.j. pjevanoj:/ mrtvačkoj, na zornicah te misi vjenčanja?

U kojem jeziku i što pjevaju pjevači?

II. Kako se daje blagoslov sa sv. Tielom u nedjeljah i ostalih blagdanih? U kojem jeziku i što se pjeva?

III. Na koji način te kojim jezikom služi se služba božja zapodne na nedelje i blagdane I. i II. cl.?

IV. Kako se drže obhodi /:procesije:/ na Uskrs, Markovo, Križni tjedan i Tielovo? Što se pjeva hrvatski – što latinski?

V. Blagoslovi: na viliju sv. tri kralja, svećnicu, čistu sriedu, nedelju maslin-sku, bogoslužje vel. četvrtka, petka, subote, uskrsa, vilije Duhovske, Duhova – kako se vrše?

VI. Oficij božični, vel. tjedna, za mrtve, „libera“, „de profundis“ – u kojim jeziku se čini?

VII. Da-li se rabi Ritual hrvatski za podielenje sv. Sakramenata, papin. blagoslova, blagoslova žene po rođenju, blagoslova vode itd.? Neka se raztumači potanko!

Prilog br. 4. *Dekan iz Ospa Josip Kompare poslao je 28. X. 1899. notu svim župnicima u Dekanatu i traži njihovo očitovanje na njegov kvestionarij kojega je poslao na latinskom jeziku.*

Št. 321.

Dekanijski urad v Ospu 28. X. 1899. < (Moja op.: To je uredski pečat!)

Nota.

Blagovolite uradno /:strogo tajno:/ odgovoriti na priobčena oprašanja. Odgovori preidejo na razna razpravlanja na višjih mestih naj bodo tedaj latinski. – V osmih arch!

- 1.) An extant in parochia libri palaeoslovenici vel scripta /:matriculae, inventaria:/ aliave monumenta?
- 2.) An(?) homines aetate provecti simile quid recordantur?
- 3.) Forsan fuerit in usu sic dictum ščavet.
- 4.) Quanam sacerdos utitur lingua in adhibendo rituali?
- 5.) Quinam libri slavici in s. funcionibus adhiberi solent, cuiusque praecepto?
- 6.) Quomodo chorus canit in Missa?
- 7.) Ordo functionum?

Ako bi se koji starček spominjal, kaj v obče že pozabljenega naj se ga protokoluje *sub iuramento*.

Dekan Jos. Kompare

Prilog br. 5. *Dekan iz Ospa, Josip Kompare dostavlja prikupljene odgovore župnika njegova dekata popratnim pismom.*

Osp 24. 11. 99.

Prečastni Monsignore!

Evo kako bi dogovoreno sa Monsig. Dr. Volarićem, šaljem izjave pojedinih dekanatskih štacija. Pošto većina tih Veleč. gospode ne poznaju historičkog razvoja Koparskog Kotara, stoga odgovore u kratko, što znadu sada. Jedini gosp. Sancin – koji napisao slovenski /:jer mu predah pitanja ustmeno:/ svoju izjavu – jest kompetentan sudac u toj stvari, kao lokalni „polihistor“. V naših slovenskih stranah jest baš boj protiv luteranstvu /:ergo causa primaria isto luteranstvo/ uništio slavensko bogoslužje:/ i djelomice isto slavensku(sic) svećenstvo za 200 godina:/ „Bio je privilegij – Rim ga nije opozvao nikad: mletački biskupi zatrnuli su ga neopravdano, ergo možemo i sutra opet glagoljat“ tako misli mladi svećenički naraštaj! Bit će još borba i zato u toj tužnoj Istri!

Najdubočijim štovanjem

Vaše Prečastnosti vjeran

Jos. Kompare

Prilog br. 6. *Iz dekanatske župe Hosp, župnik i dekan Josip Kompare izvješćuje na latinskom jeziku.*

N. 385.

Nota.

1) An extant in parochia libri vel scripta /:matriculae urbanae etc.etc.:/ palaeoslovenici?

Erant in usu usque ad annum 1586 circiter, uti historia narrat. Ob haereticam Vergerii Eppi. Justinopolit. successores ejus, et libros catholicos palaeoslovenicos, proprio iure et nullo(?) Romae mandato, supresserunt et coadjuvante republica Veneta latinos introduxerunt.

2.) An homines provecta aetate aliquid sciant?

Non recordantur, cum ultra tria iam elapsa sunt saecula.

3.) An fuerit in usu „ščavet“?

Non potuit erui.

4.) Quonam sacerdos lingua utitur in rituali?

In communicatione cum populo lingua slovenica.

5.) Quia libri slavici et cujus praecepto in sacris functionibus adhiberi solent?

a) "Sveti listi in evangelijs", b) "Sv. opravilo", praecepto Reverendissimi Ordinarii.

6.) Quomodo chorus canit?

In missis etiam solemnibus slavicae item et litanias, et ad omnes processiones.

7) Ordo functionum?

Hebdom. majori passio canebatur slavica lingua. In omnibus processionibus sacerdos utitur lingua slavica canendo litanias aliasve(?) preces.

Ab officio decanali

Hospi die 24. Novembris 1899.

Jos. Kompare

Prilog br. 7. *Odgovor svećenika Jakoba Čemažara, kooperatora u Krkavču.*

Velečastni gosp. župnik!

Ko je v nedeljo, 15. t. m. obiskal prečastni gosp. Kanonik Flego faro Korte ob priliki 100–letnice posvečenja cerkve Kortežanske, prišel je pri mizi govor na glagolico. G. Kanonik me je opozoril, da ste Vi prevzeli hvaležno nalogo, preiskovati, v koliko je bila ozir. je glagolica v Istri doma. Od tod evo sledeče drobtinice:

V Krkavčah, kjer moja malenkost kapelani, imamo še glagolski pisanih matrik (1) od l. 1640–60. Ščavet imamo v fari in kapelanijah (Št. Peter, Nova vas, Padena). G. dekan je maševal hrvatski, dok ga niso lahonski psički naznanili bivšemu vladiki Glavini, ki mu je prepovedal hrvatsko bogoslužje „sub poena suspensionis“.

V Kortah imajo „ščavet“. Klasična priča glagoljanja je prav umetniško izdelana omarica za sv. olje, ki je v zidu vel. oltarja na hrbtu. Tudi je klesar v mramor vklesal glagolitske pismenke, koje je obljubil posneti ondodni župnik g. Škerbec, prerisal bo omariev ondodni učitelj g. Vrel – Morda se bo da– (1r-v) –lo iz onega napisa kaj važnega dobiti v prilog naši pravdi za slovansko bogoslužje.

V Šmarjah je bil „ščavet“. Klasična priča glagoljašev je pok. župnik Ulčnik, ki je opustil staro navado slovanskega bogoslužjenja. Ko bi bil imel biti inštaliran, so obstruirali vsi Šmarci prav energično. Glejte – Rutar – Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra, II. snopič, str. 258. – Včeraj mi je povedal ondodni župnik, g. Šašelj, da so imeli glagolski misal še pred 8 – 10 leti. Še dandanes službujoči cerkovnik Matija Hrovatin ga je sežgal na povelje župnika Jož. Zakotnika. To lahko dokaže. Bivši cerkovnik Jakob Glavina se še spominja „Ščaveta“ – „Vse se je sežgalo“. Isti mož se spominja, da so čitali epistolo in evangelijsko pri sv. maši slovenski.

Jednako je bilo v bližnjih župnijah Pomjanu, Koštaboni i. t. d., kar prizna Rutar v zgorej navedeni knjigi, pg. 258: “Kakor po vseh drugih selih Koperske škofije, tako so brali tudi v Šmarju sv. mašo v slovanskem jeziku še do najnovejših časov. V Krkovčah je še ostankov pri božji službi vel. tedna. Pojejo se /žalostinke, precrtano, m.op./ psalm *Miserere* in nekaj predpevanje (antifon) v hrvatskem jeziku. (1v-2r).

Summa summarum: Glagolica v Šavriniji je „in possessione“ – samo Bog daj, da bi dobili nazaj svoje – pravo, kar žal – v današnji dobi – komaj upamo. Bog vsedobri blagoslovi Vaše rodoljubno in čestito delo! Narod Vas bo pomnil!

Vaš udani

Jakob Čemažar, kooperator.

Krkavče: 20. vinotoka, 1899.

Prilog br. 8. *Iz župe Sočerga (blizu Kopra) dao je svoje izvješće župnik Michael Šobar, najprije na latinskom jeziku.*

N.rus 126

Venerabile Officium decanale!

Nota venerabilis Officii decanalis dd. 28. octobris a.c. N.rus 321 infra scripto interrogationes quaedam propositae sunt, quae hic solvuntur.

Ad 1. interrogationem: An existant in parochia libri palaeoslovenici vel scripta aliave monumenta, responderi debet negative.

Idem i.e. negative responderi debet ad 2. interrogationem: An homines aetate provecti simile quid sciant.

Quod attinet 3. interrogationem, an nempe fuerit in usu sic dictum ščavet, notandum est, in Inventario de anno 1821. quod in archivio servatur, inter alia obiecta ecclesiae etiam unum Missale in lingua illirica notatum inveniri.

Ad 4. interrogationem respondetur, in hac parochia in usu esse rituale romanum in lingua latina.

Ad 5. interrogationem: Quinam libri slavici in functionibus sacris adhiberi soleant, respondetur: Liber „*Sveto opravilo*“ jussu Ordinariatus epplis anno 1892 editus.

Quod attinet 6. interrogationem, respondetur, (1r-1v) in missis cantatis sacerdoti a choro in lingua latina responderi sed infra missam cantari in lingua slovenica.

Officium parochiale Sti Justi Martiris

Sočergae die 3. Novembris 1899

Michael Šobar, Parochus.

(moja op.: Na poledini 4. stranice je pečat na kome piše: Dekanijski urad v Ospu 5. X. 1899.)

Prilog br. 9. Župnik Franc Teran iz Tinjana – župa sv. Mihovila arkandela blizu Kopra, /na pečatu piše: Sig. Parochiae S. Mich. Arch. Tinjan/, izvješćuje na latinskom jeziku.

N.102

Tinjan 6/11. 1899.

Nota

Ad interrogationes quoad linguam palaeoslovenicam in functionibus eccl. in parochia Tinjan respondet infrascriptus:

Ad I. interrog: Non extant hic libri palaeoslavenici, neque scripta /inventaria matriculae, etc./ vel alia monumenta.

Ad II. Viri aetate provecti nihil sciunt quoad linguam palaeosl.

Ad III. Liber dictus: ščavet hic non fuit in usu.

Ad IV. In baptismo, in communione, in exequiis etc. sacerdos usus est semper in lingua slovenica.

Ad V. In functionibus eccl. diebus festivis et dominicis adhiberi solent libri slovenici: „*Berila ali listi in Evangelji za nedelje in praznike*“. V Ljubljani 1870.

et: „*Sveto Opravilo* (1r-v.) očitne službe božje za slovenske duhovnije Tržaško-Koparske škofije“. V Trstu 1892.

Ad VI. Chorus cantat in missa et in cultu divino pomeridiano in diebus festivis et dominicis in lingua slovenica.

Ex offo parochiali.

Franc Teran

Parochus

Prilog br. 10. Župnik /moja op.: nečitljiv potpis/ iz župe Vallis Maurocena > Valmovrosa > slov. Movraž, iz Ospskog dekanata.

N. 45

Venerabili officio decanali Ospi

Ad Notam de die 28/10 N. 321 subscriptus respondit sequentia:

Ad 1. In parochia non existunt libri, neque scripta /inventaria, matriculae etc.) palaeoslovenici.

Ad 2. Nullus homo aetate pectus(?) de talibus aliquid scit.

Ad. 3. In hac parochia numquam fuit in usu sic dictus „ščavet“.

Ad 4. In administrando SS. Sacramentorum in usu est Rituale Romanum.

Ad 5. In aliis functionibus utitur libro: „*Sveto Opravilo*“ auctoritate Episcopi.

Ad 6. Chorus canit in missa et aliis functionibus in lingua slovena.

Officium parochiale in Valle Maurocena die 10. Novembris 1899.

Nečitljiv potpis.

Prilog br. 11. Župnik Sancin iz župe Predloke, odgovara na slovenskom jeziku jer su mu pitanja dostavljena usmeno.

N. 303.

1. Ali se je v župnji ohranilo kaj glagolskih knjig, spomenikov ali spisov?

Ohranila sta se glagolska napisa v župnijski crkvi S. Iv. Kr. v Predloki od ll. 1461 in 1466. Knjig in spisov ni se ohranilo, ker se je pa za časa reformacije uničilo.

2. Ali se stari ljudje kaj spominjajo o slovenski službi božji?

Niko se več ne spominja o slovenski službi božji, ktera se je pred več kakor 300 leti pod benečansko vlado odpravila.

3. U koliko se je rabil Ščavet?

Ščavet so odstranili župniki v prejšnjih stoletjih, kateri so bili (1r-v) italjanskega jezika i ščaveta so se posluževali duhovni pomočniki le pri privatnih mašah.

4. V katerem jeziku se je rabil in se dandanes rabi Ritual pri krstu, pogrebu, obhajilu i.t.v.

Pri krščevanju, obhajilu, venčanju, pogrebih in drugih obredih se je rabil in se rabi Ritual v latinskem jeziku /Rituale rom:/ kateri se je rabil od l. 1586 naprej.

5. Ordo functionum.

Pri procesijah na dan s. Marka in Križevega tedna se pojo litanije v slovenskem jeziku, na Telovo se molijo molitve pri procesiji po evangelju slovenski, kako trdi pri blagoslovu v nedeljah in praznikih. Pri krščevanju se sprašuje krščenca in pri venčanju za= (3r.) =ročenca v slovenskem jeziku; pri obhajilu rabi se po običaju slovenski jezik. Na veliki petek se je pelo pasijon v slovenskem jeziku (cantata passione carniolice, Directorium de a. 1765), do najnovejše dobe.

6. Kako se pri maši poje tihi in slovesni.

Pri s. maši tihi in slovesni poje ljudstvo le v slovenskem jeziku kakor je pelo tudi v preteklih stoletjih pesmi, n. pr. Enu dete je rojenu; Mati Božja stala, Iesus je od smerti vstau, et aliae cantilenae devotae (Directorium ut supra).

Predloka 28. Oktobra 1899.

Sancin

Prilog br. 12. Župnik Janez Kovač iz župe Kubed (na pečatu piše latinski: Sigillum parochiae sc. Floriani Cubedi).

Št. 140

Velečastiti dekanjski ured!

Na Noto št. 321 odgovarja podpisani župni ured sledeče:

Ad 1) Non inveniuntur

Ad 2) Nihil

Ad 3) Non

Ad 4) lingua latina cum paucis exceptionibus.

Ad 5) liber: Služba Božja

Ad 6) Chorus canit semper lingua slovena.

Podpisani je popraševal stare ljudi al'ni nič zvedil! Toliko v naglici!

13-tm. v ponedeljk bomo govorili o jubileji!

Pošljem 50 Kr. poleg na stari račun!

Župni ured v Kubedu dne 7. XI. 1899

Jan. Kovač

NB. Duš je v župniji Kubedski 1080 koncem 1898 leta.

Prilog br. 13. *Upravitelj župe Andrej Zink u Pomjanu, 30. 11. 1899., odgovara na dva šapografirana upitnika.*

(1r.)

Priloga: A.

Biskupija: Tržaško-Koparska.

Župa: Pomjan

Odgovor.

Ad 1.) Podpisani preiskal je natanko ves arhiv in prečital vse vse (sic) listine do danes. Pri tem našel je to le:

Liber baptizatorum pisan je

Od l. 1736 – 1746 v latinščini,

Od l. 1746 – 1754 v italjanščini,

Od l. 1754 – 1794 v latinščini,

Od l. 1794 – 1820 v italjanščini,

Od l. 1820 do danes v latinščini.

Liber copulatorum ima zabeleženo v italjanščini poroki od 10. 11. 1665 in 29. 11. 1685.

Potem gre nepretrgano do danes in sicer:

Od l. 1741 – 1755 v italjanščini,

Od l. 1755 – 1794 v latinščini,

Od l. 1794 – 1820 v italjanščini,

Od l. 1820 – 1827 v latinščini,

Od l. 1827 – 1835 v italjanščini.

Poleg tega je še drugi *Liber Copulatorum* od l. 1817. – 1825., pisan v latinščini. Isti *Liber copulat.* nadaljuje se potem v latinščini, do današnjega dne.

Liber defunctorum pisan je

Od l. 1736 – 1750 v latinščini,

Od l. 1750 – 1755 v italjanščini,

Od l. 1755 – 1794 v latinščini

Od l. 1794 – 1817 v italjanščini,

Od l. 1817 – 1826 v latinščini,

Od l. 1826 – 1835 v italjanščini.

Poleg tega je še drugi *Liber defunctorum* od l. 1815 – 1825 pisan v latinščini. Isti nadaljuje se potem v latinščini do današnjega dne.

(2r.)

Razun tega so od l. 1793 – 1817. še razni papirji in dokumenti pisani izključno v italjanščini. Le s škofijstva stvari so v latinščini. Podpisani pregledal je ves arhiv do zadnjega leta, prečital vse, tudi najmanjše papirje, toda ni našel glagolskih spominkov, ali da bi se sploh kaj omenjalo o glagolici. Sploh arhiv v Pomjanu je zelo majhen in siromašen kakor je crkev siromašna in župa mala.

Ad 2. Podpisani pozval je k sebi najstarejšega a tudi najbolj razumnega moža. Ta mož je naš, in je pravi čudež, ker čim starejši je, tem čvrsteji je. Spomin ima velikanski. Sprašal je podpisani tega starčka vsestransko in na dolgo in široko. Toda na vsa vprašanja trdil je starček, da je bilo v Pomjanu vse kakor zdaj. – Ravno tako trde tudi drugi starci, pri katerih je podpisani poizvedoval.

Pri tej točki naj se omenja da so bili takratni duhovniki ali italjanski iz Kopra ali blizu Kopra, ali pa sploh osebe katerim ni bilo skrb do našega jezika, pač pa narobe.

Ad 3. Podpisani ni našel sledu, da bi duhovnik pri sv. maši, pel v slovenskem jeziku, ali v ščavetu. Kadar je tiha sv. maša, to je kadar ne poje duhovnik ampak samo čita sv. mašo in le pevci pojejo, takrat čita duhovnik sv. mašo iz *Missale Rom.* v latinščini, pevci pa pojejo slovensko. Sploh pevci pojejo zmiraj slovensko sv. mašo – vse leto (2r-v) tudi za največje praznike v letu. Samo črne sv. maše (za mrtve), pojejo pevci v latinščini. – Melodija ali napev tej črni maši je stara, ki pa ni ne koral ne figuralno petje. Latinske besede pa izgovarjajo pevci grozno, tako da človeka zebe po kosteh. Responzori je pri vseh svetih mašah naj si bodo za žive ali za mrtve, naj si bo tudi za največje praznike, sploh vsi responzori so zmiraj latinski. Tedaj tudi takrat, kadar pojejo pevci v slovenskem jeziku. – Tedaj n. pr. za Božič je peta slovesna sv. maša. Pevci pojejo *introitus* slovensko. Ko duhovnik intonira v latinščini „*Gloria*“ pojejo pevci slovensko „*Slava*“ – duhovnik poje: *Dominus vûm.* Pevci odgovorijo latinski: *Et cum Sp. tuo.* – Duhovnik poje vse latinski. Duhovnik reče ali zapoje pri evangeliju *Dmûs vûm*, pevci odgovorè: *Et cum Sp. tuo.* Duhovnik: *Sequentia s. Evang. S. M.m.*, pevci: *Gloria Tibi Dñe.*

Po evangeliju čita duhovnik ljudstvu list in evangeliji – seveda v slovenskem. Potem duhovnik intonira: *Credo in u. Deum.* Pevci pojo na to „Verjem“ v slovenskem. Duhovnik potem: *Dnûs vûm.* Pevci: *Et c. Sp. tuo.* Med darovanjem pojejo pevci slovenske pesmi, od praznika. – Pri prefaciji reče duhovnik: „*Per omnia s.s.*“ Pevci: „*Amen*“. Duhovnik. *Dnûs vûm.* Pevci: *Et cum Sp. tuo.* Duhovnik: „*Sursum corda*“. Pevci: „*Habemus ad Dominum*“. Duhovnik: „*Gratias agamus Dño Deo nostro*“. Pevci: „*Dignum et justum est*“. Sanctus pojejo pevci

slovensko. Tedaj na kratko rečeno. Duhovnik pri sv. maši poje in čita vse latinski, pevci pa pojejo vse slovenski samo responsorije so latiski tudi za pevce.

(3r.)

Ad 4.) Ritual je latinski „Rituale Romanum“. Pri sv. krstu rabi se latinski ritual. Vprašanja na botre pri sv. krstu so slovenski. Kadar se obhaja ljudstvo cerkovnik moli „Confiteor“ latinski. Duhovnik se obrne potem k ljudstvu in reče latinski: „Misereatur vestri omnipotens Deus i.t.d.“. Cerkovnik reče: „Amen“. Potem duhovnik: „Indulgentiam absolutionem i.t.d.“ Cerkovnik odgovori: „Amen“. Potem vzame duhovnik sv. hostijo, pokaže jo ljudstvu in reče slovenski: Glej Jagnje Božje, ki grehe sveta odjemlje. Potem 3 krat: Gospod nisem vreden da prideš pod mojo streho, ampak reci le besedo in ozdravljena bo moja duša.

Pri poroki je vprašanje na ženine slovensko. – Drugo je vse latinsko, kakor je v ritualu in Misalu. –

Pri bolnikih rabi se „Rituale Romanum.“ Pri vseh blagoslovih rabi se Rituale Romanum. Pri pogrebih malih in odraslih rabi se „Rituale Romanum“. – Podpisani je poizvedoval jeli se je nekdanj pri teh obredih rabil slovanski bogoslužni jezik, toda izvedeti ni mogel ničesar.

Pri blagoslovu popoldne je pa vse (3r-v) slovensko. Torej slovenske so litanije, slovenske so molitve. Pri blagoslovu rabi se knjiga: *Sveto opravilo očitne službe božje(sic!) za slovenske duhovnije Tržaško – Koperske škofije*, izdana na ukaz škofijskega ordinarijata v Trstu. Samo za Božič, Veliko noč, sv. Jurij, ki je varuh župe, Binkošti, Telovo, od pete latinske večernice ali *Vesperae*. – Po večernicah je sv. blagoslov z Najsvetejšim. Opomniti je še, da „*Tantum ergo*“ in „*Genitori*“ je latinski, molitev pa k sv. R. Telesu je slovenska.

Ad 5. V tej cerkvi sploh ni knjig razun „*Rituale Rom.*“ – in sv. Opravilo, ki je omenjeno pod št. 4 in potem slovenska knjiga za evangelije – Razun tega ima cerkev še 2 „*Missale Romanum*“. – Le za pevce so knjige slovenske, katere so spisali razni nabožni slovenski pisatelji in ki se dobivajo pri raznih knjigarnah v Ljubljani. Je li bilo popred kaj knjig v slovanskem bogoslužnem jeziku, in ako so bile, kedaj in kako da so se uničile, tega podpisani ni mogel zvedeti. Ako se je pa v drugih krajih uničilo slovanskih knjig, mogoče ali gotovo je, da so jih tudi v Pomjanu.

V Pomjanu v dan sv. Andreja Ap. 1899.

Andrej Zink, župe upravitelj

Priloga: B.

(1r.)

Biskupija: Tržaško – Koperska.

Župa: Pomjan

(1v.)

Odgovor:

Ad I. V koliko se rabi hrvatski ali slovenski jezik pri sv. mašah, vse to je raztolmačeno v prilogi A. št. 3. Naj se še doda, da pri zornicah so sv. maše tihe (male). Duhovnik čita takrat sv. mašo latinski, pevci pa pojejo slovenski.

Ad II. Sv. blagoslov se sv. R. Telesom da se ob nedeljah in praznikih popoldne. Za velike praznike da se blagoslov z Najsvetejšim tudi po sv. maši. Takrat se intonira „*Tantum ergo*“ in „*Genitori*“ pevci pojejo latinski. Molitev /*Deus qui nobis*/ je slovenska. Kako se vrši sv. blagoslov popoldne je nekaj omenjeno v prilogi A. št. 4. še bolj pa je razloženo spodaj št. III.

Ad III. Ob navadnih nedeljah popoldne je najpred krščanski nauk. Potem se izpostavi sv. Rešnje Telo. Med tem pojejo pevci slovensko pesem v čast sv. R. T. „*Častimo Te*“. Potem se molijo slovenske litanije M. B. s slovenskimi molitvami. – Po molitvah pojejo pevci slovensko pesem „*Sveto, Sveto*“ itd. potem se pa da sv. blagoslov z Najsvetejšim.

(2r.)

Po blagoslovu pojejo pevci do konca pesem v čast svetemu R. T.

Tantum ergo in *Genitori* se torej ne intonira popoldne pri blagoslovih ob navadnih nedeljah.

Ob praznikih I. in II. cl. se najpred izpostavi Najsvetejše, dočim pojejo pevci slovensko pesem v čast sv. R. T. Nato slovenske pete litanije Matere Božje in slovenske molitve. Potem intonira duhovnik „*Tantum ergo*“ in „*Genitori*“ kar pojejo pevci latinski.

Molitev potem „*O Bog*“ i.t.d. (*Deus qui nobis*) je slovenska. Po blagoslovu je petje slovensko. Kedaj so pred blagoslovom večernice ali vespere je omenjeno v prilogi A. št. 4.

Ad IV. Pri procesiji za veliko noč (pri nas v veliko soboto zvečer), pojejo pevci slovensko pesem „Zveličar naš je ustal iz groba“. Ko se vrne obhod v cerkev je molitev slovenska.

(2v)

Pri obhodu na Markovo in na Križev teden je vse slovensko. Za Telovo pojejo se pri obhodu 4 evangeliji in dotične molitve latinski. – Med obhodom pojejo pevci slovenske pesmi v čast sv. R. T.

Ad V. Na vigilijo sv. 3 kraljev ni posebnih obredov. Voda se blagoslovi privatno po rimskem ritualu, latinski. Za svečnico, pepelnico, cvetno nedeljo (oljčnico), veliki četrtek, veliki petek, veliko soboto, za binkoštno vigilijo, vse te dneve opravlja se služba božja po rimskem ritualu, latinski.

Ad VI. Oficij božični, velikega tedna, za mrtve, libera, „de profundis“, vse to se opravlja po rim. brevirju, – latinski.

Ad VII. Za podeljevanje sv. zakramentov, papeževega blagoslova, blagoslova žene po porodu, blagoslov vode, vse ta se vrši po rimskem ritualu, latinski. Kar se rabi slovenskega in kedaj, vse to je razloženo v prilogi A. št. 4.

(3r.)

Dali so bili nekdanji ti obredi v slovanskem, o tem ni našel podpisani nobenih podatkov. Zaključim podpisani te prilogo z isto opazko kakor prilogo A, rekši, ko bi bili pravi slovanski duhovniki nameščeni pred leti, v Pomjanu našlo bi se sedaj gotovo več podatkov v prilogi slovanskemu bogoslužju.

V Pomjanu, v dan sv. Andreja Ap. 1899.

Andrej Zink, župni upravitelj.

Prilog br. 14. *Pismo Matije Sile iz Tomaja od 7. XI. 1899. „ob 5 uri zjutro!“*

Tomaj 7. novembra 1899.

Prečastni gospodine!

Mili prijatelju!

V dopolnenje naših pogovorov, koje smo imeli v Tomaju 30/10.99 bi imel še mnogo Vam povedati. Najprvo Vas prosim, prečastiti da popravite svojo beleško v onem „regolamento“ iz l. 1784 (?) da ni rečeno in pisano: „Nei giorni di Domenica e festa di mattina: la 1. predica alle ore 6 in lingua Cragnolina (slovena) e la prima messa colla benedizione col canto normale nella medesima lingua“. Vi ste čital moderna mesto medesima. I k temu je prečast. g. Flego opazil: da je dakle moderna la lingua italiana v Trstu, kakor je istinito, vendar v regolamentou ni to pisano.

Kakšni stanovniki so bili v Trstu in kakšnega jezika je razvidno od zapisnikov dohodka in stroškov prečast. gg. Kanonikov koje sem pred nekolikimi leti excerptiral. „Liber Proventuum Capituli tergestini ab a. 1476 – 1507“ (mali folio pag. 257): (...)

V mestu Trstu pa je imel Kapitul mnogo hiš in v okolici tržaški svoje vino-grade. Štiri (ali 5) glavni okraji mesta so bili (...) Torej med vsemi 19 stanovniki v hišah gg. Kanonikov so bili sami slovinci i hrvatje, eden nemec (teutonico) – talijana nobenega! (...)

Torej so imeli Kanoniki tržaškega Kapitula l. 1476 ljudi ki so plačali najemnino (affitto):

V Contrada Castelli (q.m Tabor) ... 19

V „ Reyne (della Rena-i) ... 11

V „ Riborga (na Razborju) ... 14

V „ Mercati (vel. trg) ... 7

V „ Chavane (via Cavana) ... 12

Skupaj: 63 družin. No iz zgornjega zapisnika je razvidno, da samo kakih 5 ali 6 so bili talijani, vsi drugi pa Slovani. (...)

Vidi se iz tega, da pred 400 leti so bili v Trstu skoro sami Slovani!, samo neki rokodelci so bili drugega naroda. Zunaj mesta pa v okolici niti ni govora o italijanih. Pa saj jih ni bilo tudi po Istri, nego le po primorskih mestih. Kakor kaže glagolski napis (učrtan na zid) v cerkvi M. B. pri Proseku – Kontovelu iz l. 1591: „to pisah ja Andre žakan od Rovina“, so celò v ultraitalijanskem Rovinju bili glagolaši. (...) Čudo je, da škof Marcello (Alvise Marcello pulski biskup, moja op.) ni imel slovanskih duhovnikov /hrvatskih/, pri tolikem številu slovanskih duš /ilirici/, in da je prosil za misijonarje v Rim. Ni bilo seminarov za istarske škofije. Glagolaši so študirali v Dalmaciji. Ne znam od kod so dohajali glagolaši v naši tržaški škofiji. V Trstu so bili Kapucini in fračiškani /minoriti/, ki so predikali v slovenskim jeziku: L. 1754: „si voleva fare nuovo Convento dei Capucini, e il Provinciale fece rimostranza: mi fo coraggio supplicare acciò il sito per l'erezione del nuovo Convento venga assegnato nelle vicinanze della Chiesa della Madonna del Mare, per esser in tal guisa più vicino alla Città vecchia, /a solievo spirituale di cui fummo chiamati e collocati nel presente Convento eretto con pure elemosine degli abitanti Benefattori/ ed alla nuova da fabbricarsi; come altresì all'Ospitale da noi assistito nell'indigenza spirituale ed ancora a portata della chiesa in cui predichiamo, come sono la Chiesa sudetta della Madonna del Mare in cui per tutto l'anno si predica nelle domeniche e feste i/in slavo/: quella dell'Ospedale, nella quale si predica in tedesco, e nella nostra /cioè S. Apollinare/, in cui si predica in italiano, ed in cui sono apposti 14 Confessori, che possono servire in lingua italiana, schiava, tedesca, illirica, francese e spagnola“. (*Archeografo triestino*, vol. XVIII. p. 245).

Leta 1758 je bilo v Trstu 6424 duš, gotovo 2/3 slovanov, ker Benečani so prepovedali naseljavati se v Trstu svojim podložnim.

Tudi jezuiti v Trstu so imeli svoje slovenske patre, ker v arhivu stolnega kapitula se bere v zapisnikih „proposte Capitolari: 4/3.1697: „L'arcidiacono A. Dolcetti si lagna aver sentito qualmente il M. R. Padre Predicatore Schiavo abbia jeri, che fu giorno di Domenica esagerato nella pubblica predica, essere stato richiesto uno dei R.di sacerdoti andar a confessar una persona moribonda, e perchè addimandato il messo: se è danar, altrimenti (sic) non voler andare a confessare, come anche non è andato, e se non fosse andato il predicatore predetto a confessare, sarebbe passato all'altroa vita senza sacramenti, siccome passò senza Comunione e oglio santo. Questa esagerazione apportò meraviglia e scandalo a tutto il popolo“. ecc. – Talijani so zmirej enaki naši nasprotniki, do zadnje ure!

Bog Vas živi predragi monsignore. Prisrčnim pozdravom Vam udani
Matija Sila

(Tomaj, 10/11.99 ob 5. uri zjutro)

Prilog br. 15. *Jedan detaljan izvještaj Tršćanske biskupije u kome se često spominje glagoljica i glagoljaštvo.*

Alla Diocesi di Trieste nel 1831 venne canonicamente incorporata la diocesi Aemoniense – Cittanova in Istria.(...)(1v.) La popolazione di questa Diocesi era preponderatamente Slava, e lo è anche presentemente slavo – croata.

Le campagne si possono dire quasi tutte abitate da slavi.

Nei secoli passati havvi grande probabilità che nelle borgate maggiori si parlava promiscuamente e l'italiano e lo slavo, nelle quali presentemente non si parla se non in italiano come in: Cittanova, Buje, Umago, Grisignana, Portole, Piemonte, Momiano e Verteneglio.

La predicazione e l'istruzione della parola di Dio avveniva nei predetti luoghi (sic) in ambedue le lingue, italiana e slava – detta allora illirica, od anche lingua schiava.

Ciò attestano i vescovi emoniensi nelle loro relazioni a Roma, nelle quali spesso nominano prima la lingua illirica e poi la italiana, credo, volendo con ciò significare che preponderatamente la predicazione e catechizzazione avveniva in illirico.

Se tale era la popolazione della diocesi in quanto a lingua, è facile ad immaginarsi che anche nelle funzioni sacre veniva adoprata (!) assai la lingua stessa, come avveniva nelle limitrofe parrocchie delle confinanti diocesi di Capodistria, Trieste e Parenzo, e come avveniva in generale in tutta l'Istria, nelle Isole del Quarnero, nella Dalmazia ecc. ove si parlava la stessa lingua, e donde spesso venivano assunti e Vescovi e clero secolare e regolare per pascere le popolazioni della diocesi Aemoniense.

E che così fu lo attestano valide testimonianze.

E' cosa nota, che a Cittanova esisteva un convento di Francescani del III ordine, che nella liturgia adopravano (!) esclusi= (2r) =vamente i sacri libri slavi con caratteri glagoliti.

Chi vuole rovistare(?) l'archivio della Diocesi di Cittanova, che ora si trova presso la curia vescovile di Trieste, troverà persino rapporti di sacerdoti scritti al proprio vescovo con caratteri glagoliti. – E' noto che i vescovi nelle visite canoniche tenevano esami protocollari con ogni singolo sacerdote, e che tale esame, che era sotto forma di giuramento, doveva firmarsi di proprio pugno dall'esaminato. Tali protocolli, assunti dai vescovi aemoniensi venivano bensì vergati in latino od in italiano, ma spesso la firma del sacerdote è in caratteri glagoliti; dal che si deve concludere che quel sacerdote neppur conosceva l'alfabetto latino e che quindi per certo funzionava in chesa in islavo – glagolito.

In qualche chiesa parrocchiale, come in quella a Materada, si riscontrano tuttora lapidi di sepolture con iscrizioni in glagolito.

Pur troppo per le ragioni, per le quali altrove, andò anche in questa diocesi Aemoniense cessando il glagolito e veniva sostituito dallo Schiavetto.

Da documenti esistenti nel predetto archivio risulta che nelle messe solenni venivano cantati in illirico (ergo probabilmente dallo schiavetto) dal suddiacono l'epistola e dal diacono il vangelo anche là ove presentemente il clero mai annuncia la parola di Dio in slavo ma esclusivamente in italiano. In un esame nella visita canonica del 1741 fatto dal vescovo a Momiano col sacerdote – cappellano Conte Rota (famiglia di conti che a Momiano esiste tuttora) depone questi che nelle messe solenni in 3° /terzo, moja op./ il canto dell'Epistola e del Vangelo avviene in illirico, e che la Messa del resto è in latino – col che quasi quasi fa vedere e fa comprendere che egli – Cappellano (2v) Conte Rota ed il suo collega, certo Coslovich (Kozlović) nelle ville di Merišće e Oskuruš celebravano in glagolito, e forse ciò faceva anche il parroco nelle chiesa parrocchiale ogni qualvolta la messa non era solenne con assistenza di leviti. – E a Momiano da più decenni a questa parte non solo non si ode il *Gospodin s vami* del diacono, ma neppure l'*Otče naš* pei parvoli.

E questo valga per tutte le altre borgate come Portole, Grisignana, Piemonte, Castagna, Verteneglio non escluse forse neppur Buje ed Umago, circondate da ogni intorno ancor presentemente da popolazione slava.

Dal sopra esposto deve conchiudersi anche che tutte le funzioni ecclesiastiche avvenivano prima in glagolito e più tardi collo Schiavetto. Quindi l'Amministrazione dei sacramenti, le funzioni della Settimana santa, le benedizioni, le processioni ecc.

Pur troppo da tante chiese, nelle sacrestie delle quali esistevano nel secolo passato e Missali e Rituali in glagolito e schiavetti – ora è tutto scomparso, e le popolazioni anche slave (perchè in famiglia si parla ancora lo slavo) si sono ormai così abituate ad udire in chiesa esclusivamente la lingua latina nelle funzioni e le prediche italiane, che non sentono più nessun piacere per lo slavo né desiderano si ritornasse agli usi antichi. Contraria sarebbe in diversi luoghi specialmente la generazione più giovane, educata così dalle scuole comunali e da quelle della Lega nazionale. – Triban, p. e. cappellania di Buje, la cui popolazione è esclusivamente slava, e dove, si può attestare quasi con sicurezza, avanti un secolo non aveva nella sacra liturgia se non la lingua paleoslava – al presente è così avversa alla lingua slava, che allorquando avanti alquanti mesi il cappellano cominciò a predicare in slavo, la gioventù abbandonò ostentativamente la chiesa!

Stando così dolorosamente le cose, io non so quali disordini potrebbero avvenire (con riguardo alle agitazioni nazionali che presentemente funestano

come l'Istria tutta, così anche la diocesi triestina e in modo speciale precisamente il decanato di Umago) se venisse reintrodotta la liturgia con lingua slava.

—

Rispetto che nei tempi andati non v'era quasi chiesa della diocesi aemoniense nella quale poco o assai non si udisse nelle sacre funzioni la lingua slava.

Presentemente poi non la si ode affatto nelle seguenti chiese parrocchiali, nelle quali anche la predicazione avviene esclusivamente in italiano: Cittanova, Buje, Umago, Momiano, Verteneglio, Castagna, Grisignana, Piemonte e Villanova.

La si ode la lingua slava in parte (cioè viene predicato anche in croato, e si canta il *Sveti, sveti*) a S. Lorenzo (Lovrečica), Materada, Tribano, Cearsette, Berda.

La si ode pel canto dell'epistola, del vangelo durante le messe solenni e nelle benedizioni col SS. Sacramento a: Sterna, Topolovac, (r-v) Gradina, Sdregna, Krašica.

Odo esser pervenute a Mons. Vescovo petizioni da parte della massima parte dei parrocchiani di Piemonte e Grisignana perchè venisse di bel nuovo introdotta la predicazione in slavo e quindi anche la benedizione col SS. Sacramento col canto del *Sveti, sveti*.

Per la liturgia in lingua slava adunque ci saranno difficoltà, e l'opposizione da parte dei parrocchiani sarà:

Massima a: Cittanova, Buje, Umago.

Quasi massima a: Verteneglio, Momiano.

Grande a: Portole, Grisignana, Castagna, Piemonte, Villanova, Tribano.

Minore a: S. Lorenzo, Materada, Carsette, Berda.

Minima a: Šterna, Topolovac, Gradina, Krašica, Sdrenja.

In quanto al Decanato di Dolina, nella Diocesi di Trieste – che si compone delle chiese parrocchiali di:

1. Dolina colle cappellanie esposte: a) Boljune, b) Boršt, c) Ricmanje, d) Klanec, e) Podgorje.

2. Gročana colle espositure: a) Corgnale – Lokva, b) Draga.

3. Rodik colle espositure: a) S. Cantiani – Škocjan, b) Barka, c) Vatovlje.

4. Brezovica colle espositura in Slivje.

5. Divača.

Osservo che la popolazione tutta è esclusivamente slovena, che in alcune chiese furon trovati Messali glagoliti (Ricmanje) che a Dolina persino si tenevano i libri dell'amministrazione della facoltà delle chiese in slavo con caratteri glagoliti – dal che è facil cosa conchiudere che era in uso anche la liturgia slava.

Cessata questa non consta che si fosse adoperato lo Schiavetto.

Ab immemorabili ed anche al presente la lingua slovena viene adoprata in chiesa in quella misura come la si adopera nei contorni di Trieste, nel decanato di Tomaj ed in quello di Jelšane (Hrušica) per cui può affatto valere anche pel decanato di Dolina, quanto riferì il decano di Hrušica, Don Antonio Rogač, in riguardo al proprio decanato.

Prilog br. 16. *Crtice izvađene iz djela: „De commentarj Storici-geografici della Provincia dell'Istria.“ Libri otto con appendice di Monsig. Giacomo Filippo Tommasini, vescovo di Cittanuova. Djelo je tiskano u: L'Archeografo Triestino, Raccolta di opuscoli e notizie per Trieste e per l'Istria. Volume IV. Trieste, dalla tipografia di Gio: Marenich 1837. To je Volariću poslao prijatelj Čiković iz Trsta.*

O sv. Jeronimu, odnosno Stridonu kod Tommasinija, u Appendice, l.c. p. 501–554. Tu ima posebni odlomak pod naslovom „Sdregna“, l. c. p. 541–546. Tu govori skoro isključivo o domovini sv. Jeronima, te veli o Sdregni pag. 544: „Che questo luogo sia stato la patria di s. Girolamo con universal concetto di quegli abitanti, concorrerò ancor io ecc.“

Navadja razloge, zašto se ima pod imenom „Stridonis“ razumievati Sdregna, a zatim dodaje sliedeće, što je važnije, l. c. p. 545s.:

„Leggesi nel breviario crovato (sic!) che usano li nostri preti slavi nella leggenda di san Girolamo, che, questo santo fu da un piccolo castello detto da esso Gradas, che vuol dire in lingua italiana Sdregna posto nei confini della Dalmazia una giornata lontano dal mare, che appunto Sdregna (precrano: e circa una giornata lontano) è in circa una giornata dal mare lontana e posta in un sito bellissimo, dell'Istria sotto pur ai monti che vanno nella Pannonia.

Quelli che affermano, che san Girolamo fosse dalmata, lo cavano anche da quello ch'esso abbellì la lingua slava di alfabeto, e varie opere ecclesiastiche, come l'ufficio divino, il che, se fosse stato italiano non avrebbe lasciato tanto ai preti. Al che finalmente si risponde, che s. Girolamo applicatosi alla varietà delle lingue, come con infiniti sudori ne tradusse dall'ebraico li sacri libri, così venendo la lingua slava ad accrescersi, va/o?/lse di quella alcun uso, massime essendo dei popoli suoi vicini ch'erano gli Ungheri e Boemi, e chi sa che anco allora per la pace che godevano questi paesi, non fossero abitati dai Schiavoni antichissimi popoli, e ch'esso ne pigliasse la cura come di una lingua, ed un popolo, che si andava aumentando, come è successo, poiché questa lingua al presente è come a molti popoli.

Scriva il Biondo, ch'esso vide l'ufficio slavo fatto da s. Girolamo qual fu portato a papa Eugenio IV., del quale era lui segretario, e fu dal sommo pontefice confermato.“

IZVORI I LITERATURA

Arhivski fondovi

BAK – Biskupijski arhiv Krk, Kutija dr. Franjo Volarić.

Literatura

- Bastgen, Hubert, *Die Neuerrichtung der Bistümer in Österreich nach der Säkularisation* (= Quellen und Forschungen zur Geschichte, Literatur und Sprache Österreich und seiner Kronländer, 12), Wien 1914.
- Bozanić, Anton, *Svećenici i župe na području Krčke biskupije od 1900. godine do danas*, Krk 2012.
- Jurišić, Karlo, Bula pape Lava XII. „Mjesto blaženoga Petra“ i crkva u Hrvatskoj danas, u: *Kačić*, 3 (1970).
- Valenčič, Rafko, *Sveti Hieronim mož s Krasa, St. Jerome – the man from the Karst, San Girolamo – l'uomo dal Carso*, Ljubljana 2007.
- Velčić, Franjo, Pregled života i rada dr. Ivana Črnčiča, u: *Ivan Črnčič 1897-1997. Povodom 100. obljetnice smrti*, Rijeka 1999.
- Velčić, Franjo, Franz Josef Volarich (Franjo Josip Volarić), u: *Das „Frintaneum“ in Wien und seine Mitglieder aus den Kirchenprovinzen Wien, Salzburg und Görz (1816-1918). Ein biographisches Lexikon*, (uredili: Karl Heinz Frankl – Peter G. Tropper) Klagenfurt-Ljubljana-Wien 2006.
- Velčić, Franjo, Talijansko-hrvatska polemika o glagoljici i vatikanska diplomacija krajem 19. i početkom 20. stoljeća, u: *Hrvatsko glagoljaštvo u Europskom okružju*. Zbornik radova Međunarodnoga znanstvenoga skupa povodom 110. obljetnice Staroslavenske akademije i 60. obljetnice Staroslavenskoga instituta, Krk, 5. i 6. listopada 2012 (uredili: V. Badurina Stipčević, S. Požar i F. Velčić), Zagreb 2015.
- Volarić, Francesco, La lingua slava nella liturgia in Istria. Risposta al Critico d'una interpellanza, u: *Supplemento al N. 136 dell'“Eco del Litorale“*.

SAŽETAK

Rimska liturgija na staroslavenskom jeziku u Tršćanskoj i Koparskoj biskupiji bila je prisutna od davnina, jer je bila uvelike proširena posebno među pučanstvom Istre i Dalmacije. Tijekom 19. stoljeća, paralelno s buđenjem talijanske nacionalne svijesti s jedne strane, a s druge strane slovenske i hrvatske, jezično liturgijsko pitanje poprima, osim crkvenog i političko značenje. Stoga dolazi sa strane Talijana do osporavanja staroslavenske liturgije koju tretiraju kao zlouporabu, i traže da se i među slavenskim pučanstvom u crkvama uvede latinski jezik. U ovom radu analiziramo arhivsko gradivo iz toga vremena pohranjeno u Biskupijskom arhivu u Krku iz kojega je proizišla i relacija/analiza stanja na terenu koja je, u nastojanjima da riješi taj problem, obavljena po nalogu Svete Stolicе. U tome su sudjelovali i neki svećenici slovenske narodnosti koji su odgovorili na tajno primljene upitnike o situaciji u njihovim župama sa vjernicima slovenske narodnosti. Tu je analizu jezičnog pitanja u liturgiji na

području Kvarnera i Istre, pa tako i na području Tršćansko-koparske biskupije, napravio krčki kanonik dr. Franjo Volarić prema naputcima primljenim od sarajevskog nadbiskupa dr. Josipa Štadlera, koji je taj zadatak dobio izravno od Svete Stolice.

KLJUČNE RIJEČI: *Tršćansko-koparska biskupija, staroslavenski jezik u liturgiji, Franjo Volarić (1851–1908), relacije ad limina*

Povzetek

NAVZOČNOST GLAGOLICE IN STAROSLOVANSKE LITURGIJE NA OZEMLJU NEKDANJE TRŽAŠKO-KOPRSKE ŠKOFIJE NA PREHODU IZ 19. V 20. STOLETJE

Rimsko bogoslužje v staroslovanskem jeziku je bilo v tržaški in koprski škofiji navzoče od nekdaj, ker je bilo v pretežni meri razširjeno med prebivalstvom Istre in Dalmacije. V teku 19. stoletja je hkrati s prebujanjem italijanske narodne zavesti na eni in slovenske ter hrvaške na drugi strani vprašanje liturgičnega jezika dobivalo poleg cerkvenega tudi politični pomen. Zato je prihajalo s strani Italijanov do odklanjanja staroslovanske liturgije, ki so jo gledali kot zlorabo, in so zahtevali, da se tudi med slovanskim prebivalstvom v cerkvah uvede latinski jezik. Razprava analizira arhivsko gradivo iz tega obdobja, ki ga hrani Škofijski arhiv na Krku, od koder je bilo pripravljeno poročilo/analiza stanja med ljudmi; narejena je bila po navodilih Svetega sedeža z namenom, da reši ta problem. V pripravi so sodelovali tudi nekateri duhovniki slovenske narodnosti, ki so odgovorili na zaupni vprašalnik o stanju v njihovih župnijah, kjer so bili verniki slovenske narodnosti. Analizo jezikovnega vprašanja v liturgiji na področju Kvarnerja in Istre ter na ozemlju tržaško-koprske škofije je opravil kanonik krške škofije dr. Franjo Volarić. To je storil po navodilih sarajevskega nadškofa dr. Josipa Štadlerja, ki je to nalogo dobil neposredno od Svetega sedeža.

KLJUČNE BESEDE: *Tržaško-koprska škofija, staroslovanski jezik v liturgiji, Franjo Volarić (1851–1908), relacije ad limina*